

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Кўлёзма ҳуқуқида
УДК 334.74

ШОДИЕВА ГУЛНОРА МАРДИЕВНА

**ОИЛА ХЎЖАЛИГИ ФАРОВОНЛИГИНИ ОШИРИШДА
ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ ОМИЛЛАРНИ ВА СЕРВИСНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ**

08.00.05. – “Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиёти”

**Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини
олиш учун тақдим этилган диссертация**

АВТОРЕФЕРАТИ

Самарқанд - 2008

1. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Мустақил мамлакатимиз юксалиш сари одимлаб бормоқда, чунки ҳукуматимизнинг асосий мақсади мамлакатимиз иқтисодийётининг барқарор ўсишини таъминлаш орқали аҳолининг, ҳар бир оиланинг турмуш даражасини юксалтириш, унинг фаровон ҳаёт кечиршини таъминлашдан иборатдир. Бу сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий аҳамиятга эга бўлган муаммодир. Уни ҳал этиш борасида мустақиллик йилларида кенг кўламда чуқур ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва маърифий ислохотлар амалга оширилди. Булар сезиларли натижаларга эришиш имконини берди. Жумладан, XXI асрнинг дастлабки йилларидан бошлаб республикаимиз иқтисодиётида узлуксиз юксалиш жараёнлари, иқтисодиётнинг ўсиши рўй берди. Мамлакатимизда ялпи ички маҳсулот 2004 йилда 7,7 фоизга, 2005 йилда 7,0, 2006 йилда 7,3, 2007 йилда 9,5 фоизга ўсди. Иқтисодиётнинг деярли барча тармоқ ва соҳалари жадал ва изчил ривожланмоқда. Саноат ишлаб чиқариш ҳажми 2004 йилда 9,4 фоизга ўсган бўлса, 2005 йилда 7,3 фоизга, 2006 йилда 10,8 фоизга, 2007 йилда эса ушбу кўрсаткичнинг миқдорини 12,1 фоизга етди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳам йилдан-йилга кўпайиш тенденциясига эга. Унинг миқдори 2004 йилда 10,1 фоизга ошган бўлса, 2005 йилда 6,2 фоизга, 2006 йилда 6,7 фоизга, 2007 йилда эса 6,1 фоизга ошди. Бундай кўрсаткичларнинг ўсиши истеъмол молларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш имкониятини беради. Шу тўғрисида мамлакатда истеъмол моллари ишлаб чиқариш 2004 йилда 13,4 фоизга ўсган бўлса, 2005 йилда унинг миқдори жадал ўсди, яъни ушбу кўрсаткичнинг ўсиш суръати даражаси 17,7 фоизга етди. 2006 йилда ундан ҳам ошиб кетди ва 20,6 фоизни ташкил қилди. 2007 йилда 18,8 фоизни ташкил қилди.

Бундай ҳолатлар мамлакатда ижтимоий ва иқтисодий барқарорликни таъминлаб, аҳолининг реал даромадининг ўсишига олиб келмоқда. Мазкур кўрсаткич 2004 йилда 15 фоизга, 2005 йилда 22,0 фоизга ошган бўлса, 2006 йилга келиб 21,0 фоизни ташкил қилди. 2007 йилда эса, ушбу кўрсаткичнинг миқдори 27 фоиздан кўпроқга ошди.

Ислохотлар натижаси мамлакатимизда мавжуд бўлган барча оилалар фаровонлигини оширишга олиб келади. Зеро, одамлар ислохотлар учун эмас, балки ислохотлар одамлар учун хизмат қилиши кўзда тутилган. Бугунги кунда (2007 йил 1 январ ҳолатига) мамлакатимизда 26 663,8 минг киши яшайди¹. Оилаларнинг ўртача катталиги 5,1 кишини ташкил қилади². У ҳолда мамлакатимиздаги оилалар сони 5 228,2 мингтани (26 663,8 : 5,1) ташкил қилади.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Агарки, бизга катта умид ва ишонч билан қарайдиган одамларнинг дастурхонида, оилавий аҳволида, рўзгор тебратишида, умуман, кундалик ҳаётида ижобий ўзгаришлар кўзга

¹ Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане 2006. Статистической сборник. - Т.: Госкомстат Узбекистана, 2007. - 27 бет.

² Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. Ўзбекистон – 2005. - Т.: БМТнинг тараққиёт дастури, Иқтисодий тадқиқотлар маркази. 2005. – 107 бет.

ташланмаса, бу аҳолининг ҳақли эътирози ва норозилигига олиб келиши табиий ҳол»³. Аммо бунга йўл қўйиб бўлмайди. Шу туфайли мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард мақсади – одамларимизга, ҳар бир оилага муносиб турмуш шароитини яратиб беришдан иборатдир. Бу албатта, нақадар мураккаб ва масъулиятли вазифа. Бундай мақсадга эришиш учун фақат амалий тадбирларни амалга ошириш етарли эмас. Шу туфайли ушбу соҳани назарий жиҳатдан ҳам чуқур тадқиқ қилиб, ҳар бир оиланинг фаровонлигини таъминлаш учун илмий асосланган тавсияларни ишлаб чиқишни, оилалар фаровонлигини оширишнинг истиқболини белгилаш йўллари кўрсатиб беришни тақозо қилади. Буларнинг ҳаммаси мазкур мавзунинг ўта муҳим ва долзарблигини белгилайди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Шуни эътироф этиш керакки, оила ҳўжалиги иқтисодиёти, унда амалга ошириладиган тадбиркорлик муаммоси узоқ йиллардан буён иқтисодий назария фанининг предмети бўлиб келган. Бу соҳа Ф. Кенз, А.Смит, Ж.Сей, А.Маршал, Дж.М.Кейнс, Й.Шумпетер, М.Вебер, Д.Гелбрейт, Ф.Хейк, А.Чаянов каби иқтисодчи ва файласуф олимлар асарларида ўз ифодасини топган. Аммо режали иқтисодиётга асосланган маъмурий-бўйрукбозлик шароитида оила ҳўжалиги асосан иқтисодиётда истъомолчи субъект сифатида қаралди. XX асрда оила ҳўжалиги мамлакатимизда ҳўжалик юритувчи субъект сифатида деярли тадқиқ қилинмади.

Бироқ, иқтисодиётни эркинлаштириш, бозор муносабатларининг шаклланиши бу муаммога янгидан ёндашишни талаб қилмоқда. Шу туфайли, ҳозирги пайтда, оила ҳўжалигининг иқтисодий муаммосига катта эътибор берилмоқда. Ушбу соҳа иқтисодий назария фанига киритилди ва у эндиликда микроиқтисодиётнинг субъекти сифатида қаралмоқда⁴ ва бу соҳа илмий-тадқиқотлар объектига ҳам айланмоқда. Бу борада иқтисодчи олимларимиздан А.Ўлмасов⁵, М.К.Пардаев⁶, З.Н.Қурбонов⁷, Б.Беркинов⁸, А.Хайитов⁹, А.Ваҳобов, Х.Ахмаджонов¹⁰ кабилар ўзларининг илмий ишлари натижаларини

³ Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. Ўзбекистон – 2005. – Т.: БМТнинг тараққиёт дастури, Иқтисодий тадқиқотлар маркази. 2005. – 2 бет.

⁴ Экономическая теория. Учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим специальностям. – Т.: Шарк. 1999 -198-223 бетлар. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик, Т.: Мехнат, 1995 - 137-147 бетлар, Шодмонов Ш., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. Маърузалар матни. Т.: 2000. – 84-87, 245-254 бетлар, Расулов М. Бозор иқтисодиёти асослари. Дарслик. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – 58-71 бетлар, Шишкин А.Ф. Экономическая теория. Учебник. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – Т. 2. – 34-54 бетлар ва ҳ.к.

⁵ Ўлмасов А. Оила иқтисоди. – Т.: Мехнат, 1998.

⁶ Пардаев М.К. Оила иқтисодиёти ва бизнеси асослари. – Самарқанд, СамКИ, 1997, Пардаев М.К., Шодиева Г.М. Лойиҳа таҳлилида оила мулк. – Самарқанд, СамКИ.

⁷ Пардаев М.К., Қурбонов З.Н. Оила бизнеси ва тадбиркорлиги. – Самарқанд, СамДУ, 1999.

⁸ Беркинов Б. Ислохотлар негизида оила манфаати // «Мулқдор» ҳафтаномси. 1998 йил 13 феврал.

⁹ Хайитов А. Оиласи бой жамят - Фаровон жамят // Савдогар газ. 1999 йил 12 октябр.

¹⁰ Ваҳобов А., Ахмаджонов Х. Хонадон ва давлат молиясининг ўзаро муносабатлари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2003 йил 11-12 сон. – 54-55 бетлар, Ваҳобов А. Бозор муносабатларига ўтиш босқичида кўп укладли иқтисодиёт ва унинг такроран ҳосил бўлиши.

наш қилдилар. Ушбу муаммога айрим номзодлик диссертациялари ҳам бағишланди¹¹. Мамлакатимизда оила (уй) хўжалиги муаммоларини Бирлашган миллатлар ташкилоти тараққиёт дастури, БМТнинг Ўзбекистондаги агентликлари тизими, Иқтисодий тадқиқотлар маркази каби нуфузли халқаро ташкилотлар ҳам ўрганмоқда¹².

Шуни эътироф этиш керакки, ушбу тадқиқотлар Ўзбекистоннинг ўзига хос йўлидан келиб чиққан ҳолда оила хўжалиги иқтисодиётини тадқиқ қилишга қўйилган дастлабки қадамлардир. Бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги микроиқтисодиётнинг субъекти сифатида йирик илмий тадқиқотлар объекти бўлиши лозим. Аммо бу муаммони тадқиқ қилиш бир томондан ўта масъулиятли ва иккинчидан ҳаётий заруратга айланганлиги ва уларнинг назарий ва амалий ечимининг етарли даражада ҳал қилинмаганлиги, мазкур масаланинг айрим назарий ва методологик жиҳатларини тадқиқ қилишни тақозо қилмоқда.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқотнинг мавзуси мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳоли фаровонлигини кўтариш билан боғлиқ Хукуматимизнинг устувор вазибаларини ҳал қилишга қаратилган бўлиб, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг илмий-тадқиқот ишлари режаларининг таркибий қисми сифатида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омилларини ва сервисни ривожлантиришнинг назарий ва методологик муаммоларини тадқиқ қилиш жараёнида унинг микроиқтисодиёт субъекти эканлигидан келиб чиқиб, иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишларини бажаришга қаратилган, оила хўжалиги мулк ва даромадини кўпайтириш йўллари асослашдан ҳамда унинг барқарор ўсишини таъминлаш усулларини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Тадқиқотнинг асосий вазибалари. Қўйилган мақсадга эришиш учун ишда қуйидаги асосий вазибаларни ҳал қилиш кўзда тутилган:

* оила хўжалиги фаровонлигини ошириш мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард мақсади бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда микроиқтисодиётнинг таркибий қисмига айланганлигини асослаш, бу жараённинг давом этаётганлиги, унинг мулк,

Т.: Шарк. 2003. Вахобов А., Ахмаджонов Ҳ. Хонадон молияси хусусиятлари. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2003 йил 10 сон. – 14-15 бетлар.

¹¹ Аъзамов С.М. Онлани иқтимоий ҳимоялашнинг самарали механизмини шакллантириш (Андижон вилояти мисолида). ЎЗР ФА Иқтисодиёт институти. Иқтисод фанлари номзоди ... Дисс. автореферати. - Т.: 2006., Эгамов Д.Н. "Бозор иқтисодиёти шароитида Қашқадарё вилоятида оиланинг социал-демографик ривожланиш хусусиятлари". ЎЗР ФА Иқтисодиёт институти. Иқтисод фанлари номзоди ... Дисс. автореферати. - Т.: 2006., Ахмаджонов Х.И. Ўзбекистон хондонлари молия ресурсларини шаклланиши ва ишлатилиши. ЎЗР Банк-Молия Академияси. Иқтисод фанлари номзоди ... Дисс. автореферати. - Т.: 2006. ва х.к.

¹² Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. Бирлашган миллатлар ташкилоти тараққиёт дастури, Иқтисодий тадқиқотлар маркази. Тошкент 1997-2005 йиллар, Ўзбекистон мингйиллик ривожланиш мақсадларининг маърузаси. БМТнинг Ўзбекистондаги агентликлари тизими: - Т.: 2006 ва х.к.

- даромади ва харажатларининг турлари, уларни таснифланиш белгилари, таснифи, ҳар бирининг тавсифини ишлаб чиқиш ва уларни назарий жиҳатдан асослаш;
- * бозор муносабатлари шароитида оила ҳўжалиги мазмунининг ўзгараётганлигини, унинг фақат истъмолад килувчи субъектдан ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи, иш бажарувчи, сотувчи каби иқтисодий жараёнларни амалга оширувчи субъектга айланаётганлигини назарий ва амалий жиҳатдан асослаш;
  - * мавжуд адабиётларда “Оила ҳўжалиги”, “Уй ҳўжалиги”, “Хонадон ҳўжалиги”, “Оила ҳўжалиги тадбиркорлиги”, “Фаровонлик”, “Аҳолининг турмуш даражаси”, “Оила ҳўжалиги фаровонлиги”, “Оила ҳўжалиги даромадлари”, “Оила ҳўжалиги харажатлари” каби тушунчалар бўйича турли қарашларни танқидий ўрганиш ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмунини назарий жиҳатдан асослаш ҳамда уларнинг такомиллашган таърифларини ишлаб чиқиш;
  - * ҳозирги талаблардан келиб чиқиб, оила ҳўжалиги фаровонлигини баҳолашда кўрсаткичлар тизимидан фойдаланишнинг объектив зарурият эканлигини ва уларни ифодалаш учун тегишли ахборотлар тизимини шакллантириш лозимлигини асослаш ва уларни амалга ошириш йўллари кўрсатиб бериш;
  - * иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида оила ҳўжалиги фаровонлигини оширишда мулк ва мулкрий муносабатларнинг аҳамиятидан келиб чиқиб “Мулк”, “Мулкрий муносабатлар”, “Мулкдор”, “Оила ҳўжалиги мулкдори”, “Мулк объекти”, “Мулк субъекти”, “Мулк шакллари”, “Хусусий мулк”, “Оила ҳўжалиги мулки” каби атама ва иқтисодий категорияларнинг мазмунини атрофлича ўрганиш, уларга назарий жиҳатдан айрим аниқликлар киритиш ҳамда такомиллашган таърифларини ишлаб чиқиш;
  - * оила ҳўжаликлари фаровонлигини оширишдаги оила ҳўжалиги мулкнинг муҳим ролидан келиб чиқиб, уни икки гуруҳга, яъни даромад келтирувчи ва даромад келтирмайиган мулкларга бўлиш лозимлигини, оила ҳўжалиги даромади ва фаровонлигини оширишнинг асосий йўналишларидан бири мулкни ишлатишдан олинмаган даромад эканлигини асослаш;
  - * оила ҳўжалиги мулк ва фаровонлигини оширишнинг ички имкониятларини ахтариб топиш учун уларга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг таъсирини ҳисоблаш усулларни ишлаб чиқиш;
  - * оила ҳўжаликлари фаровонлигини таъминлашда унинг иқтисодий мустаҳкамлиги, рақобатбардошлиги ва самарадорлигини ошириш йўллари сервис билан шугулланувчи оила ҳўжаликлари мисолида кўрсатиб бериш;
  - * оила ҳўжалиги даромадларининг табақаланиши кишлоқ билан шаҳар ўртасида, оила аъзоларининг сонига боғлиқ ҳолда, оилада тадбиркорликнинг жорий қилиниши каби омилларга боғлиқлигини аниқлаш ва оила ҳўжалиги фаровонлигини ошириш учун ҳар бир оилада тадбиркорликни ривожлантириш ва ортиқча мулкни ишлатиш йўллари кўрсатиб бериш;
  - * оила ҳўжалиги фаровонлигини харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлаш ва тежаш орқали, харажатларнинг таркибий тузилиши ва уни мукамаллаштириш, унинг умумий харажатлари ва таркибий тузилишини такомиллашти-

ришга эришиш йўлларини илмий-назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилишнинг объектив зарурият эканлигини асослаш;

- * оила хўжалиги харажатларини иқтисодий мазмуни бўйича ишлаб чиқариш харажатлари, муомала харажатлари ва истеъмол харажатларига, уларни даромад келтириши ёки келтирмаслиги нуқтаи назаридан оила хўжалигига даромад келтирадиган харажатларга ва даромад келтирмайдиган харажатларга бўлиш лозимлигини илмий-назарий жиҳатдан асослаш;
- * мамлакатимизда деҳқон хўжалиги, фермерчиликни ривожлантириш оила хўжалиги фаровонлигини оширишда муҳим ташкилий-иқтисодий омил эканлигини асослаш;
- * бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги фаровонлигини ошириш бевосита оила аъзоларининг фаолигига, тадбиркорлик қўнимчаларининг шаклланишига, мулкни ишлатиш қобилиятига, харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлай олишига, касаначилик ва бошқа даромад келтирувчи фаолиятлар билан шуғулланиш қобилиятига боғлиқлигини асослаш ва бу жараёнларнинг амалга оширилиши мамлакатимиз оила хўжалиklarини ва уларнинг аъзоларини боқимандаликдан, давлатни дояликдан қутқариши мумкинлигини кўрсатиб бериш ва ҳар бир оиланинг ўзини ўзи маблағ билан таъминлаш йўлларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти ва предмети. Мамлакатимизда, хусусан Самарқанд вилоятида жойлашган оила хўжалиқлари, айниқса, оилавий хусусий мулкка асосланган хизмат соҳаси билан машғул тадбиркорлар, деҳқон ва фермер хўжалиқлари, касаначилик билан шуғулланадиган оилалар тадқиқотнинг объекти ҳисобланади.

Мамлакатимизнинг турли тоифадаги оила хўжалиқлари фаровонлигини оширишга қаратилган ташкилий-иқтисодий омиллар билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар тадқиқотнинг предмети ҳисобланади.

Тадқиқот методлари. Тадқиқот жараёнида статистика ва иқтисодий таҳлилнинг қиёслаш, гуруҳлаш, занжирли алмаштириш, индекс, қайта ҳисоблаш, танлаб кузатиш каби усулларидан ҳамда индукция ва дедукция, сабаб ва оқибат, анализ ва синтез, тизимли ёндашув, илмий абстракция, мантикий ёндашув каби услублардан фойдаланилган.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

- * бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги микроиқтисодиётнинг таркибий қисмига айланганлиги ва бу жараён давом этаётганлигининг исботи, уларнинг мулкни, даромади ва харажатларининг турлари, уларни таснифланиш белгилари, таснифи, ҳар бирининг тавсифи ишлаб чиқилганлиги ва уларнинг назарий жиҳатдан асосланганлиги;
- * оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омилларнинг бир тизимга келтирилганлиги ва бунда сервисни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларининг очиб берилганлиги;
- * “Оила хўжалиги”, “Уй хўжалиги”, “Хонадон хўжалиги”, “Оила хўжалиги тадбиркорлиги”, “Фаровонлик”, “Аҳолининг турмуш даражаси”, “Оила хўжалиги фаровонлиги”, “Оила хўжалиги даромадлари”, “Оила хўжалиги

- харажатлари” каби тушунчаларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни назарий жиҳатдан асосланиб такомиллашган таърифларининг ишлаб чиқилганлиги;
- * оила ҳўжалиги фаровонлигини оширишда ташкилий-иқтисодий омиллардан бири мулк ва мулккий муносабатларнинг аҳамиятидан келиб чиқиб “Мулк”, “Мулккий муносабатлар”, “Мулкдор”, “Оила ҳўжалиги мулкдори”, “Мулк объекти”, “Мулк субъекти”, “Мулк шакллари”, “Хусусий мулк”, “Оила ҳўжалиги мулки” каби атама ва иқтисодий категорияларнинг тушунчаларига назарий жиҳатдан айрим аниқликлар киритилганлиги ва уларнинг такомиллашган таърифларининг берилганлиги;
  - * бозор муносабатлари шароитида оила ҳўжалигининг мазмуни ўзгарганлиги, уни фақат истеъмол қилувчи субъект эмас, балки ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи, иш бажарувчи, сотувчи каби иқтисодий жараёнларни амалга оширувчи субъект сифатида қараш лозимлигининг асосланганлиги;
  - * оила ҳўжалиги фаровонлигини баҳолашда кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш объектив зарурият эканлиги, уларнинг тизими ва тегишли ахборотларни шакллантириш йўллари кўрсатиб берилганлиги;
  - * оила ҳўжалигида даромадларнинг қиёсий баҳодаги микдорини аниқлаш ва динамикасини қиёслаш учун келтириш коэффициентидан фойдаланиш усулининг тавсия этилганлиги;
  - * оила ҳўжаликларида оила аъзолари сонининг ортиши билан оиланинг умумий харажатлари таркибида озик-овқат маҳсулотларини сотиб олишга қаратилган харажатлари улуши ортиб бориш тенденциясига эгалиги.
- Тадқиқотнинг илмий янгилиги** иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида оила ҳўжалиги фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омилларини ва сервисни ривожлантиришнинг асосий концептуал йўналишлари очиб берилганлиги ва унинг фаровонлигини оширишга қаратилган назарий ва амалий тавсияларнинг ишлаб чиқилганлиги билан белгиланади. Бу қуйидагиларда ўз аксини топган:
- * оила фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омилларини ва сервисни ривожлантиришнинг концептуал йўналишларини ва уларни тадқиқ қилишнинг назарий ва услубий асослари яратилди;
  - * оила ҳўжалиги мулкнинг оила фаровонлигини оширишдаги муҳим ролдан келиб чиқиб, уни икки гуруҳга, яъни даромад келтирувчи ва даромад келтирмайдиган мулкларга бўлиш лозимлиги асосланди ва уларнинг таснифи кўрсатиб берилди;
  - * оила ҳўжалиги даромади ва фаровонлигини оширишнинг асосий йўналишларидан бири мулкни ишлатишдан олинadиган даромад эканлиги асосланди ва уни амалга оширишнинг ички имкониятларини ахтариб топиш учун уларга таъсир этувчи омиллар аниқланди ва уларнинг таъсирини ҳисоблаш йўллари ишлаб чиқилди;
  - * оила ҳўжалиги мулкни кўпайтириш ва фаровонлигини таъминлашда унинг иқтисодий мустақамлиги, рақобатбардошлиги ва самарадорлигини ошириш лозимлиги асосланди ва уларни амалга ошириш йўллари сервис билан шуғулланувчи оила ҳўжаликлари мисолида кўрсатиб берилди;

- * оила хўжалиги фаровонлигини оширишда даромадларнинг такомиллашган тавсифи ишлаб чиқилди, даромадларни беш гуруҳга бўлиш, уларнинг ҳар бир йўналиши бўйича кўпайтириш йўллари кўрсатиб берилди;
- * оила хўжалиги даромадларининг табақаланиши кишлоқ билан шаҳар ўртасида, оила аъзоларининг сонига боғлиқ ҳолда, оилада тадбиркорликнинг жорий қилиниши каби омилларга боғлиқлиги аниқланди ва оила хўжалиги фаровонлигини ошириш учун ҳар бир оилада тадбиркорликни ривожлантириш ва ортқча мулкни ишлатиш йўллари тавсия қилинди;
- * оила хўжалиги фаровонлигини оширишда рентабеллик кўрсаткичларидан фойдаланиш, харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлаш ва тежаш орқали эришиш йўллари илмий-назарий жиҳатдан исботланди, харажатларининг таркибий тузилиши ва уни мукаммаллаштириш, унинг умумий харажатлари ва таркибий тузилишини оптималлаштириш орқали ҳам эришиш мумкинлиги асосланди;
- * бозор муносабатлари талабидан келиб чиқиб оила хўжалиги харажатларини иқтисодий мазмуни бўйича ишлаб чиқариш харажатлари, муомала харажатлари ва истеъмол харажатларига, уларни даромад келтириши ёки келтирмаслиги нуқтаи назаридан даромад келтирадиган ва даромад келтирмайдиган харажатларга бўлиш лозимлиги асосланди;
- * оила хўжалиги фаровонлигини оширишда деҳқон хўжалиklarининг аҳамияти катталигидан келиб чиқиб, унинг такомиллашган таърифи ишлаб чиқилди ҳамда деҳқон хўжалиklarининг самарадорлигини ошириш оила фаровонлигини кўтаришнинг асосий йўналишларидан бири эканлиги асосланди;
- * оила хўжалиги фаровонлигини оширишда муҳим ташкилий-иқтисодий омиллардан бири мамлакатимизда фермерчиликни ривожлантириш эканлиги асосланди, фермерчиликни такомиллаштиришда “Оталикга олиш” тамойилида иш кўришнинг афзалликлари очиб берилди ва бу жараённинг объектив равишда фермерлар кооперациясининг шаклланиши учун асос бўлиши кўрсатиб берилди;
- * оила хўжаликлари даромадларининг табақаланиши, ушбу жараёнга таъсир этувчи омилларни аниқлаш, аҳолининг кам таъминланганлик даражасини ифодаловчи кўрсаткичларни баҳолаш, таҳлил қилиш учун оила хўжаликларида иқтисодий ишларни такомиллаштириш орқали уларнинг фаровонлигини ошириш йўллари ишлаб чиқилди;
- * бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги фаровонлигини ошириш бевосита оила аъзоларининг фаоллигига, тадбиркорлик кўникмаларининг шаклланишига, мулкни ишлатиш қобилиятига, харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлай олишига, касаначилик ва бошқа даромад келтирувчи фаолиятлар билан шуғулланиш қобилияти каби ташкилий-иқтисодий омилларга боғлиқлиги ва бу жараёнларнинг амалга оширилиши мамлакатимиз оила хўжалиklarини ва уларнинг аъзоларини боқимандаликдан, давлатни эса дояликдан қутқариши мумкинлиги асосланди.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг назарий аҳамияти оила хўжалигининг мазмуни ўзгарганлигини, унинг микроиқтисодиёт

субъектига айланганлигини, мулки ва даромадларининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти очиб берилишини, оила хўжалиги фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш ва таҳлил қилиш йўлларини, даромадлари ва харажатлари таркибини таснифлаш усулларини, оила хўжалиги инвестициясини турли шароитларда баҳолаш, уларга таъсир килувчи омилларни аниқлаш йўлларини асослашда намоён бўлади. Унда кўтарилган хулосалар олий ўқув юртлари талабалари ва магистрларини тайёрлашда ҳам кенг қўлланилиши мумкин.

Ишнинг амалий аҳамияти унда кўтарилган айрим муаммоларнинг ҳал қилинганлиги, ишлаб чиқарилган таклиф ва тавсияларнинг келажақда умумий ўрта таълим, касб-хунар коллежлари, бизнес мактаблари ўқув режаларига «Оила иқтисодиёти», «Оила тадбиркорлиги» курсларини киритиш учун ҳамда «Оила тадбиркори» иқтисодлиги бўйича кичик мутахассисларни тайёрлашга асос бўлиши, шу орқали оммавий тарзда мамлакатимизда оила тадбиркорлигини шакллантириш ва ривожлантиришни таъминлашда намоён бўлади.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот натижасида олинган хулосалар ва тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари кўмитасига (2006 й. 20 сентябрда тасдиқланган далолатнома), Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, ўрта махсус касб-хунар таълими Марказига (2006 й. 16 майда тасдиқланган далолатнома), Ўзбекистон Республикаси "Оила" илмий-амалий Марказига (2006 й. 20 сентябрда тасдиқланган далолатнома) амалиётга, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтига (2006 й. 16 ноябрда тасдиқланган далолатнома) ўқув жараёнига жорий қилиш учун қабул қилинган.

Ишнинг синовдан ўтиши. Мазкур иш бўйича эришилган натижалар ва илмий-амалий хулосалар 28 та илмий-амалий конференцияларда маъруза қилинган. Уларнинг 10 таси халқаро, 11 таси республика, ва 7 таси Самарқанд иқтисодиёт ва сервис каби институтларида ўтказилган конференциялардир. Қилинган хулоса ва таклифлар конференция тавсияларида ўз аксини топган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Илмий-тадқиқот натижалари 1 та монография, 3 та рисола, 4 та ўқув адабиёти, 26 та илмий журналда мақола, 29 та конференция материалларида маъруза тезислари шаклида эълон қилинган. Уларнинг умумий ҳажми 49,0 б.т.дан иборат.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши мантиқан бир-бири билан боғлиқ ҳолда кетма-кет жойлаштирилган кириш, бешта боб, хулоса, адабиётлар рўйхати ва иловалардан таркиб топган. Унда 44 та жадвал, 3 та расм, 30 та иловалар мавжуд. Адабиётлар рўйхати 201 тани ташкил қилади. Ишнинг умумий ҳажми 295 бетдан иборат.

2. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотларнинг пировард мақсади ҳар бир оилга муносиб турмуш шароитини яратишга қаратилгандир. Бу муаммонинг назарий масалаларини ҳал қилишда оила хўжалигининг ижтимоий-иқтисодий мазмуни ва унинг фаровонлигини оширишнинг асосий

устувор йўналишларини, хусусан унинг ташкилий-иқтисодий омилларини қараб чиқишни тақозо қилади. Бундай вазифани бажаришга киришиш “оила ҳўжалиги”, “уй ҳўжалиги”, “хонадон ҳўжалиги”, “оила ҳўжалиги тадбиркорлиги”, “фаровонлик”, “оила ҳўжалиги фаровонлиги” каби тушунчаларининг ижтимоий-иқтисодий мазмунини очиб беришдан бошланади.

Энг аввало, “оила ҳўжалиги”, “уй ҳўжалиги”, “хонадон ҳўжалиги” тушунчалари хусусида. Чунки, иқтисодийёт назарияси ва классик адабиётларда “уй ҳўжалиги” ишлатилса, ҳозирги айрим адабиётларда «хонадон ҳўжалиги» ишлатилмоқда. Биз эса “оила ҳўжалиги” тушунчасини олдик. Бунга сабаб, оила мамлакатимизда ижтимоий бирлик сифатида қонунларимизда эътироф этилган. Жумладан, Конституциямизнинг XIV боби “Оила” деб номланади ва унга 4 та модда ажратилган, ЎзР Олий Мажлиси томонидан махсус “Оила кодекси” қабул қилинган. Мамлакатимиз Президенти ҳам деярли барча чиқишларида оила фаровонлигини ошириш масаласини устувор вазифа сифатида қўймоқда. 1998 йил «Оила йили», деб эълон қилинди. Шу йилда «Оила манфаатларини ҳимоя қилиш»га бағишланган махсус Давлат Дастури ишлаб чиқилди. Хуллас, мамлакатимизда оила тушунчаси бошқа тушунчаларга нисбатан устуворлигини инобатга олиб, оила ҳўжалиги тушунчасини тадқиқотнинг мавзусига асос қилиб танланди.

“Оила ҳўжалиги” тушунчаси бўйича мамлакатимиз ва хорижий олимларнинг қарашлари танқидий ўрганилиб, унга қуйидагича таъриф бериш лозимлиги асосланди. “Оила ҳўжалиги деганда, оила аъзоларининг ва бутун жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжини қондириш ҳамда маълум даражада даромад (фойда) олиш учун ўз мулкига эга бўлган ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш каби фаолиятини амалга ошириш мақсадида бир-бири билан эр-хотинлик, бола-чақаллик ва туғишганлик асосида бирга яшовчи кишилар гуруҳи тушунилади”.

“Уй ҳўжалиги” тушунчаси ҳам назарий жиҳатдан тадқиқ қилинди ва унга қуйидагича такомиллашган таърифни бериш тавсия қилинди. “Уй ҳўжалиги деганда, оила мулкига асосланган бир кичик гуруҳ кишилар ва бутун жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжини қондириш ҳамда маълум даражада даромад (фойда) олиш мақсадида ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш каби фаолият билан шуғулланиш учун бир оила аъзолари атрофида уюшган кишилар (ёлланган кишилар ҳам шунга кирди) гуруҳи тушунилади.” Ҳақиқатда уй ҳўжалигида ишловчилар таркибида оила аъзоларидан ташқари яна бошқа ёлланган кишилар ҳам бўлиши мумкинлиги асосланиб, уларнинг бир-биридан фарқи кўрсатиб берилди.

“Хонадон ҳўжалиги” тушунчаси ҳам иқтисодий адабиётларга кириб келганлигини инобатга олиб, унинг мазмуни бўйича олимлар қарашларини ўрганиб, унга қуйидагича таъриф бериш лозимлиги асосланди. “Хонадон ҳўжалиги деганда, бир хонадонда яшовчи бир ва ундан кўп оилаларининг биргаликда ўзларининг ва бутун жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий эҳтиёжини қондириш ҳамда маълум даражада даромад (фойда) олиш учун ўз мулкига эга бўлган ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш каби фаолиятини амалга ошириш мақсадида бирга яшовчи бир

қанча оила аъзолари тушунилади”. Хонадон хўжалигида ёлланган кишилар бўлмайди, аммо, бир хонадонда яшовчи бир қанча оилалар бирга бўлишлари мумкин.

Оила хўжалиқларининг микроиктисодиёт субъектига айланиши бевосита уларнинг тадбиркорлик билан шуғулланишига ҳам боғлиқдир. Аммо оила хўжалиги тадбиркорлигининг бозор муносабатларига хос таърифи ҳамон етарли даражада ишлаб чиқилмаган. Шу туфайли тадбиркорликнинг тан олинган умумий таърифидан ва бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги тадбиркорлигининг ўрнини инобатга олиб, унинг такомиллашган таърифи ишлаб чиқилди. Оила хўжалиги тадбиркорлиги деб, оилавий мулкка асосланган, оила аъзолари иштирок этадиган ва маълум даражада оилага даромад (фойда) ва ижтимоий наф келтирилишини кўзлаб қилинадиган эркин танланган қонуний фаолиятга айтилади.

Оила хўжалиги микроиктисодиётнинг субъектига айланишида тадбиркорликнинг роли бекиёслиги очиб берилди. Буларни амалга ошириш учун унда мулк, фаолият, мақсад бўлиши лозимлиги асосланди.

Биринчидан, оила хўжалигининг бозор муносабатларига асосланган эркин иктисодиёт шароитида функцияси ўзгариб, микроиктисодиётнинг субъектига айланди. Оила фаровонлигини оширишнинг муҳим манбаи эндиликда фақат оила аъзолари оладиган меҳнат ҳақи ва давлат томонидан бериладиган трансфертлар бўлиб қолмасдан, балки уларнинг тадбиркорлик, мулкни ишлатиш ва хўжалик юритиш орқали олинадиган даромади (фойдаси) бўлиб қолаётгани ҳам асосланди.

Иккинчидан, оила хўжалигининг хўжалик юритувчи субъект сифатида ўз мулки, ишлаб чиқариш воситалари, иш кучи ва фаолият натижасида оладиган даромади (фойдаси) мавжудлиги ва уларга эгаллик қилиш ҳуқуқи пайдо бўлди.

Учинчидан, уй хўжалиги тушунчаси оила хўжалиги ва хонадон хўжаликлари тушунчаларига нисбатан кенгрок эканлиги, унда ёлланган меҳнат жалб қилиниши ва шу туфайли фойда ҳам ёлланган кишига ўз меҳнатига қараб тақсимлаши мумкинлиги асосланди.

Тўртинчидан, оила тадбиркорлиги ҳам ўзига хос тадбиркорлик бўлиб оила мулки ва оила аъзоларининг иш кучига таяниши кўрсатиб берилди.

Бешинчидан, оила хўжалигида асосан битта оила аъзолари, хонадон хўжалигида бир қанча оила аъзолари, уй хўжалигида оила аъзолари билан ёлланган ходимларнинг ҳам бирга бўлиши асосланди.

Оила хўжалиги бизнесига ҳам таъриф берилди. “Оила хўжалиги бизнеси деганда, оилага даромад (фойда) келтирувчи ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва иш бажариш билан боғлиқ барча қонуний фаолиятлар тушунилади”. Бу тушунчаларнинг таърифи уларнинг бир-бирдан фарқини аниқлаш имкониятини беради.

Оила хўжалиги фаровонлигини ошириш ва унинг назарий асосини ишлаб чиқиш учун фаровонлик тушунчаси ҳам атрофлича ўрганилди ва унинг бозор муносабатларига хос, такомиллашган таърифи ишлаб чиқилди. Ишда “Фаровонлик деганда, аҳолининг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар, яъни инсоний эҳтиёжларни қондиришга қаратилган

маҳсулотлар, хизматлар ва шаронтлар билан етарли даражада таъминланиши тушунилади”, деган таъриф берилди.

Тадқиқотлар натижасида оила хўжалиги фаровонлиги тушунчасига макроиктисодиёт ва микроиктисодиёт нуктаи назаридан қараш лозимлиги кўрсатиб ўтилди.

Микроиктисодиёт даражасида фаровонлик ҳар бир оилада аниқланиб, кўрсаткичлар тизими билан ифодаланадиган бўлса, макро даражада фаровонликни белгиловчи асосий кўрсаткич бўлиб аҳоли турмуш даражаси тушунилади. Ушбу хулосалардан келиб чиқиб, оила хўжалиги фаровонлигига қуйидагича таъриф бериш тавсия қилинди. “Оила хўжалиги фаровонлиги деганда, оила аъзоларининг муносиб яшашини таъминлаш учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар, хизматлар ва шаронтлар билан етарли даражада таъминланиши тушунилади”.

Аҳолининг турмуш даражаси макроиктисодиёт даражасида фаровонликни ифода этувчи асосий тушунчалигидан келиб чиқилди ва унга қуйидагича такомиллаштирилган таъриф берилди. “Аҳолининг турмуш даражаси деганда, кишиларнинг моддий, маънавий, маънавий ва маърифий эҳтиёжларини муттасил қондириб борилишини таъминлашга етарли бўлган иқтисодий ва интеллектуал имкониятларини ифодаловчи мураккаб ижтимоий-иқтисодий категория тушунилади”.

Ишда оила хўжалиги фаровонлигини ифодалаш учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги асосланди. Булар жумласига:

- ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган даромадлар миқдорини;
- оила хўжалигида харажатларнинг таркибий тузилиши (озик-овқат маҳсулотларининг умумий харажатлардаги улуши)ни;
- ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган фойда миқдорини;
- даромадлар таркибида тадбиркорлик ва мулкни ишлатишдан олинадиган даромадларнинг улушини;
- оила хўжалиги маҳсулотининг (иш, хизмат) рақобатбарошлиги каби кўрсаткичларни киритиш лозимлиги асосланди.

Оила хўжалигини юқорида тавсия этилган кўрсаткичлар орқали батафсил ва атрофлича ўрганиш учун ахборотлар тизими етарли эмаслиги асосланди ва уларни такомиллаштириш учун оила хўжаликлари даромадлари ва харажатларини ҳисобга оладиган янги кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқилди ва уларни социологик сўровлар натижасида шакллантириш усуллари кўрсатиб берилди. Буларга қуйидагилар киритилди:

- ёлланиб ишлаганларнинг иш ҳақи;
- тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромадлар (ишлаб чиқариш, иш бажариш, хизмат кўрсатиш, савдо сотиқ каби бизнеслар);
- мулкни ишлатишдан олинган даромадлар (биноларни ижарага бериш, транспорт воситаларидан такси сифатида фойдаланиш, трактор ва бошқа техник воситалар билан хизмат кўрсатиш кабилар);
- ортикча мулкни сотишдан олинган даромадлар (бунга бирорта мулкни алмаштириш мақсадида сотишдан олинган даромад ҳам қиради. м: автомобилни сотиш);

- томорқадан ва ижарага олинган ерлардан дехқончилик қилиб олинган даромадлар;
- чорвачилик ва паррандачилик маҳсулотларини етиштириш ва сотишдан тушган даромадлар;
- ортиқча жамғармани инвестицияга қўйишдан олинган даромадлар (пулни банкга қўйиш, қимматли қоғозлар учун олинган дивидендлар, бошқа кишининг фаолиятига шерикчилик асосида пул билан иштирок этиш кабилар);
- олинган совға-саломлар, мазкур оилга кўрсатилган бегараз ҳомийлик ёрдамлари ва бошқалар;
- касаначиликдан қилинган даромадлар (йирик корхоналар билан шартнома асосида фаолият кўрсатиш);
- трансфертлар (пенсия, нафақа, стипендия ва бошқалар);
- бошқа даромадлар (юкорида келтирилган даромадлар таркибига кирмайдиган даромадлар).

Ушбу кўрсаткичлар оила ҳўжалиги жами даромадларини ташкил қилади.

Унинг харажатларини ифодалаш учун қуйидаги кўрсаткичлар тавсия қилинади:

- озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар;
- ноозиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолига кетадиган харажатлар;
- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар;
- коммунал хизмат тўловлари;
- соғломлаштириш ва тиббиёт харажатлари;
- инвестицияга қўйган харажатлар (қимматли қоғозлар сотиб олиш, пулни банкга қўйиш, бошқа кишиларнинг фаолиятига шерикчилик асосида иштирок этиш учун пул қўйиш кабилар);
- мулкларни ишлатишга кетадиган харажатлар (автомобил транспорти ва бошқа асосий воситаларни ишлатишга кетадиган харажатлар);
- турли хизматлар учун кетган харажатлар (хаммом, саргарошхона, кир ювдириш, кийим-кечакларни таъмирлатиш кабилар);
- турли сафар харажатлари;
- интеллектуал салоҳиятни ривожлантиришга кетган харажатлар (ўқишга, репититорга, китоб сотиб олиш, мусика асбоблари ва бошқа маданий тадбирларга кетган харажатлар).

Ушбу даромадлар ва харажатларни ифодаловчи кўрсаткичларни ҳисобга олиш оила ҳўжаликлари фаровонлигини оширишда нималарга аҳамият берилишини назорат қилишда бажариладиган иқтисодий ишларнинг такомиллашуви учун асос бўлади.

Оила ҳўжалиги фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омиллари назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинди ва уларнинг тизими ишлаб чиқилди. Биринчи гуруҳ омилларга, оила ҳўжалигида тадбиркорликнинг турли усуллари ва йўналишларини ривожлантириш орқали уларнинг даромадларини кўпайтириш, иккинчи гуруҳга оила ҳўжалигида мулкни ишлатиш йўли билан даромадларни кўпайтириш, учинчи гуруҳга оила ҳўжалигида харажатларни оптималлаштириш ва уларнинг таркибий ўзгаришларини такомиллаштириш орқали даромадларни мақсадга мувофиқ

равнишда тежаб-тергаб сарфлаш, тўртинчи гуруҳ омилларга оила хўжаликларидида чорвачиликни кўпайтириш, деҳқон хўжалиги, фермерчилик ва касаначиликни ривожлантириш билан боғлиқ омилларни киритиш лозимлиги асосланди. Оила хўжалиги фаровонлигини оширишда сервиснинг роли жуда катта. Биринчидан, сервисни ривожлантириш оила хўжаликларидида ишсизликни бартараф қилиш эвазига фаровонликни оширса, иккинчидан, оила хўжалиги фаровонлигининг асосий йўналишларидан бири уларга кўрсатиладиган сервис хизматидир.

Мазкур ташкилий-иқтисодий омиллар гуруҳи кенг қамровли бўлиб, ўз ичига жуда кўп тадбирларни қамраб олади. Бу омилларнинг назарий ва амалий тахлили мазкур ишнинг бутун мазмунини ташкил қилади.

Ишда фаровонлик асоси бўлган оила хўжалиги мулки ва даромадини кўпайтириш йўллари тадқиқ қилинди. Оила хўжалиги мулкининг иқтисодий-иқтисодий моҳияти ва унинг мулклар тизимидаги ўрни, оила хўжалиги мулки ва фаровонлигига таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ва улардан оқилона фойдаланиш йўллари, оила хўжалиги фаровонлиги ва иқтисодий мустақамлигини оширишнинг самарали йўллари аниқлаш усуллари иқтисодий адабиётларда етарли даражада ёритилмаган. Жуда кўп оила хўжалиги мулки ва даромади билан боғлиқ бўлган ўта муҳим иқтисодий категорияларнинг мазмуни, уларнинг таърифлари бозор муносабатларига мос тарзда ишлаб чиқилмаган. Натيجида кўпгина атамалар, категория ва тушунчалар, хусусан, оила хўжалиги нуқтаи назаридан “мулк”, “мулкрий муносабатлар”, “мулкдор”, “мулк объекти”, “мулк субъекти”, “мулк шакллари”, “хусусий мулк”, “оила мулки” кабиларнинг таърифлари айрим аниқликларни киритишни ва такомиллаштишни талаб қилмоқда.

Мулкка таъриф беришда оила хўжалиги нуқтаи назаридан икки жиҳатни, яъни биринчиси, унинг ҳуқуқий ва иккинчиси унинг иқтисодий жиҳатини инобатга олиш лозим. Буларни инобатга олиб мулкка қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ деб топдик. Мулк деганда, ҳуқуқий ва жисмоний шахсларнинг иқтисодий-иқтисодий жараёнларда эғалик қилиши, фойдаланиши ва тасарруф этиши билан боғлиқ кишилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлари объекти бўлган моддий, молиявий ва номоддий неъматлар (интеллектуал мулк) мажмуи тушунилади. Ушбу таърифнинг асосий мазмуни ишда назарий жиҳатдан асосланди.

Ҳозирги пайтда ҳар бир оила ўз тасарруфида моддий, молиявий ва интеллектуал бойликларига эғалигидан келиб чиқиб, оила хўжалиги мулкига қуйидагича таъриф беришни тавсия қилмоқдамиз. Оила хўжалиги мулки деганда шу оила хўжалигига қарашли моддий, молиявий ва интеллектуал (номоддий) мулклар мажмуасини улар томонидан эғалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этишга қаратилган иқтисодий-иқтисодий жараёнларда оила хўжалигининг ўзлаштириши билан боғлиқ бўлган иқтисодий муносабатлар тизими тушунилади.

Мулкрий муаммолар билан боғлиқ жамиятдаги бойликларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айрибошлаш ва истеъмол қилишга қаратилган иқтисодий муносабатларда вужудга келадиган ва намоён бўладиган тушунчалардан бири

“мулкий муносабатлар” тушунчасидир. Бу муносабатларнинг ҳам ўз мазмунига кўра, ҳуқуқий ва иқтисодий муносабатларга бўлинишини инобатга олиб унга қуйидагича таъриф бердик. Мулкий муносабатлар деганда, моддий ва номоддий неъматларни ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган кишилар ўртасида содир бўладиган иқтисодий-ижтимоий ва ҳуқуқий муносабатлар мажмуи тушунилади. Булар бевосита оила ҳўжалигига ҳам тегишлидир.

Одатда мулкга эгаллик қилувчи шахс мулкдор ҳисобланади. Бунга қуйидагича таъриф беришни тавсия қилмоқдамиз Мулкдор деганда, моддий ва номоддий неъматларга, яъни мулк объектига тўлиқ эгаллик қилиш, ундан ўз ихтиёри билан фойдаланиш ва батафсил тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлган кишилар тушунилади. Ушбу тушунчадан келиб чиқиб оила ҳўжалиги мулкдори тушунчасига ҳам таъриф бериш мумкин. Оила ҳўжалиги мулкдори деганда, моддий ва номоддий неъматларга, яъни мулк объектига тўлиқ эгаллик қилиш, ундан ўз ихтиёри билан фойдаланиш ва батафсил тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлган оила ҳўжаликлари ёки оила ҳўжалигидаги шахслар тушунилади.

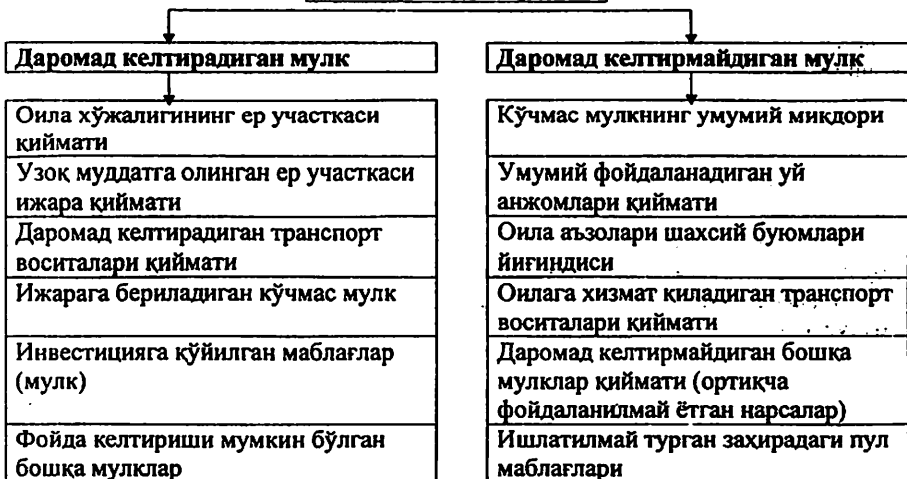
Тадқиқотлар кўрсатдики, оила ҳўжалиги мулкнинг мазмунини тўлиқ тушуниш учун “мулк объекти” ва “мулк субъекти” тушунчаларининг мазмунини ҳам очиб беришни тақозо қилади. Мулк объекти деганда, давлат, жисмоний ва юридик шахслар томонидан эгаллик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиши мумкин бўлган моддий ва маънавий бойликлар ва инсоннинг меҳнат салоҳияти (иш кучи) тушунилади. Бундан келиб чиқиб, оила ҳўжалиги мулки объектига ҳам таъриф берилди. Оила ҳўжалиги мулкнинг объекти деганда, оила аъзолари томонидан эгаллик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиши мумкин бўлган моддий ва маънавий бойликлар ва оила аъзоларининг меҳнат салоҳияти (иш кучи) тушунилади.

Мулк субъектига таъриф беришда ҳам маълум талабларга, яъни мулк кимники деган саволга жавоб бериш лозимлигидан келаб чиқиб, унга қуйидагича таъриф берилди. Мулк субъекти деганда, мулкнинг кимларга (давлат, жисмоний ва юридик шахслар) тегишли эканлигини ифодаловчи дахлдорлик жиҳатлари тушунилади. Ушбу тушунчалардан келиб чиқиб, оила ҳўжалиги мулки субъектининг ўзига хос хусусиятларини белгиловчи таърифни ишлаб чиқдик. Оила ҳўжалиги мулкнинг субъекти деганда, бевосита оила аъзолари ва мулкнинг уларга тегишлигини ифодаловчи дахлдорлик жиҳатлари тушунилади. Оила ҳўжалиги мулки субъектининг ўзига хос хусусиятлар унинг кимларгадир эмас, балки фақат оила аъзоларига тегишли эканлиги билан характерлидир. Шу жиҳатдан қараганда, оила ҳўжалиги мулкнинг субъекти шу оилага бирлашган унинг аъзоларидир.

Ҳозирги пайтда оила ҳўжаликлари фаровонлигини оширишда асосий эътиборни мулкни ишлатишга қаратиш лозимлигидан келиб чиқиб, уни даромад келтириши нуктаи назаридан икки гуруҳга, яъни даромад келтирадиган мулк ва даромад келтирмайдиган мулкларга бўлиш лозимлиги асосланди. Бу мулкларнинг таснифи ва тавсифи ишлаб чиқилди (1-расм).

Оила хўжалиги мулки

1-расм. Оила хўжалигининг даромад келтирувчи ва келтирмайдиган мулклари

Тадқиқ қилинган оила хўжаликлари мисолида жами даромад келтирмайдиган мулклар қийматини ва жами даромад келтирадиган мулклар қийматини аниқлаб, оила хўжалигининг даромад келтирадиган мулкларининг умумий мулкдаги улушини, оила аъзоларининг умумий сонидан фойдаланиб, ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган мулк миқдорини, оиланинг йиллик барча даромадини аниқлаб даромад келтирувчи мулкнинг самарадорлик даражасини ҳисоблаш мумкинлиги асосланди.

Ишда илк бор оила хўжалиги мулки ва фаровонлигига таъсир қилувчи омиллар аниқланди, уларни аниқлаш ва таҳлил қилиш орқали улардан оқилона фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилди. Оила хўжалиги мулкнинг кўпайишига бир қанча омиллар таъсир қилади. Буларга:

1. Оила аъзоларининг умумий сони (O_a);
2. Ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган мулкнинг миқдори (M_m);
3. Даромад келтирувчи мулкнинг умумий мулкдаги улуши (D_u);

4. Ҳар бир даромад келтирувчи мулкнинг самарадорлиги, яъни 1 сўм даромад келтирувчи мулкнинг қийматига тўғри келадиган оила хўжалиги даромади (фойдаси) миқдори (F_m) қиради. Ушбу омилларнинг оила хўжалиги мулки умумий ҳажмининг кўпайишига ва шу орқали фаровонликнинг ошишига ($O_{хм}$) таъсирини аниқлаш ҳамда оила фаровонлигини ошириш имкониятларини ахтариб топиш учун қуйидаги формуладан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$O_{хм} = O_a * M_m * D_u * F_m. \quad (1)$$

Ушбу формулага аниқ маълумотларни қўллаб ечганда шу аниқ бўлдики, таҳлил даврида тадқиқ қилинган оиланинг умумий даромади 119,7 минг сўмга кўпайган. Бунга бир қанча омиллар таъсир қилган. Ишда уларнинг таъсири аниқ маълумотлар асосида ҳисоб қилинди.

Омилли таҳлил натижасида ўрганилаётган кўрсаткични яхшилашнинг ички имкониятларини аниқланди. Ушбу таҳлил натижаси шуни кўрсатмоқдаки, мазкур оила хўжалигида даромадни ва шу орқали оила фаровонлигини оширишнинг ички имкониятлари мавжуд бўлган. Бу энг аввало, ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган мулкнинг самарадорлигини ошириш лозимлигини кўрсатиб турибди. Агарда ҳисобот йилида ўтган йилга нисбатан оила хўжалигида даромад келтирувчи мулкнинг самарадорлик даражаси 1,41% бандга камаймаганда эди, оила даромадининг йиллик ҳажми яна 359,8 минг сўмга ошган бўлар эди. Фақат ушбу омил таъсири билан ҳақиқий даромад 2010,5 минг сўм эмас, балки 2370,3 минг сўмни (2010,5+359,8) ташкил қилган бўлар эди. У ҳолда оила хўжалиги йиллик даромадининг ижобий фарқи, таъкидланганидек, 119,7 минг сўм эмас, балки 479,5 минг сўмни ташкил қилган бўлур эди.

$$2370,3 - 1890,8 = + 479,5 \text{ минг сўм}$$

Даромаднинг ўсиш суръати эса 106,3% эмас (2010,5 : 1890,8 x 100), балки 125,4% ни ташкил қилган бўлур эди.

$$2370,3 : 1890,8 \times 100 = 125,4\%$$

Кўришиб турибдики, оила хўжалигининг даромадлари ва фаровонлигини оширишнинг ички имкониятларини ахтариб топиш учун оила хўжаликларида ҳам иқтисодий ишларни такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга экан.

Ишда сервис билан шуғулланувчи оила хўжаликлари фаолияти ўрганилди. Чунки, ушбу соҳа иқтисодийтемизнинг келажаги, иш билан таъминлашнинг асосий омили сифатида майдонга чиқмоқда. Ишда байлавий тадбиркорликнинг асосий қисми келажақда шу соҳа билан шуғулланиши мумкинлиги асосланди.

Сервис билан шуғулланадиган оила хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий мустаҳкамлигини, рақобатбардошлигини ва ижтимоий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш ва таҳлил қилиш усуллари биринчи марта ишлаб чиқилди ва оила хўжаликларининг сервиснинг қандай соҳаси билан шуғулланиш маъқуллиги тўғрисида хулоса чиқариш, тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш йўллари кўрсатиб берилди.

Бунинг учун оила хўжалигида фойдалилик нуктасини (Фн) қиймат ўлчовида аниқлашни, бу эса ўзгарувчи (Ўзгх) ва ўзгармас (Ўзмх) харажатлар микдоридан иборат эканлигини таъкидлаиб, қуйидаги формула тавсия қилинди:

$$\text{Фн} = \text{Ўзгх} + \text{Ўзмх}; \quad (2)$$

Оила хўжалигининг иқтисодий мустаҳкамлигини (Им) аниқлаш учун эса барча тушумларни (Q) шу фойдалилик нуктасига (Фн) бўламиз:

$$\text{Им} = Q / \text{Фн} \quad (3)$$

Ушбу кўрсаткичнинг микдори 1 сўм фойдалилик нуктасининг қанча тушум билан таъминланганлигини ифодалайди ва бирдан қанча юқори бўлса оила хўжалиги иқтисодий жиҳатдан шунча мустаҳкамлиги қайд этилди.

Оила хўжалигида молиявий мустаҳкамлик микдорини (Мм) аниқлаш учун барча тушумдан (Q) фойдага эришишгача бўлган харажатларни, яъни фойдалилик нуктасини (Фн) айриш кифоя:

$$Mm = Q - \Phi n; \quad (4)$$

Оила хўжалигининг молиявий мустаҳкамлиги тўғрисида янада аниқроқ хулоса чиқариш учун молиявий мустаҳкамликнинг даражасини ҳам аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Ушбу кўрсаткични аниқлаш учун молиявий мустаҳкамлик миқдорини барча тушумга бўлишни тавсия қиламиз.

$$Dmm = (Mm / Q) \cdot 100 \quad (5)$$

Ушбу кўрсаткичнинг ҳажми оила хўжалиги барча харажатларини қоплагандан кейинги маблағнинг умумий тушумга нисбатан неча фоиз эканлигини ифодалайди.

Оила хўжалиги фаолиятининг ижтимоий самарадорлиги (Ижс) ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган соф фойда билан ўлчанишини асосланди. Ушбу кўрсаткични аниқлаш учун оила хўжалигида эришилган барча соф фойда суммасини (Φ) оила аъзоларининг умумий сонига (Oc) бўлиш мумкин. Бу учун қуйидаги формула тавсия қилинади:

$$Ижс = \Phi / Oc \quad (6)$$

Бу ҳар бир оила аъзосига, қанча соф фойда тўғри келишини ифодалайди. Оила хўжалиги фаровонлигини оширишда даромадларнинг роли, уларнинг турлари, таснифи ва асосий манбаларини тадқиқ қилинди. Уларни иқтисодий мазмуни бўйича бешта гуруҳга бўлиш мақсадга мувофиқлиги асосланди: ёлланиб меҳнат қилиш йўли билан олинадиган даромад; тадбиркорлик йўли билан олинадиган даромад; мулкни ишлатиш орқали олинадиган даромад; давлат томонидан оилаларга бериладиган ижтимоий тўловлар (трансфертлар); ҳуқуқий ва жисмоний шахслар томонидан бериладиган хайриялар, совғалар ва бошқа мурувватлар. Уларнинг иқтисодий мазмуни ва ҳар бир гуруҳга кирувчи турлари назарий жиҳатдан асосланди.

Тадқиқот жараёнида, иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида, оила даромадининг таркиби турли эканлиги асосланди. Кўпчилик ўрта ҳол оилаларда ёлланиб меҳнат қилиш йўли билан олинадиган даромад (иш ҳақи, мукофотлар ва бошқалар) умумий даромаднинг анча қисмини ташкил қилаётганлиги, юқори даражада таъминланган оилаларда асосий даромаднинг манбаи тадбиркорлик йўли билан олинган даромадларни, кам таъминланган оила хўжаликлари даромадлари таркибида давлат трансфертларининг улуши катталигини кўрсатди.

Келажакда оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг асосий ташкилий-иқтисодий омилларидан оилавий тадбиркорликни ривожлантириш ва мулкни ишлатиш эвазига эришиш лозимлиги асосланди.

Тадқиқот давомида оила хўжаликлари даромадларининг таркибий ўзгариши бозор муносабатларининг шаклланаётганлигини ўзида ифода этаётганлиги, уларнинг таркибида тадбиркорлик ва мулкни ишлатишдан олинаётган даромадларнинг ҳиссаси ошиб бораётганлигини кўриш мумкин (1-жадвал).

Кузатилган оила хўжалиги даромадининг турлари бўйича 2000-2006
 йиллардаги таркибий тузилиши¹³

№	Даромадларнинг турлари	2000 йил		2005 йил		2006 йил		Фарқи, улушида, %	
		Суммаси, минг сўм	Улуши, %	Суммаси, минг сўм	Улуши, %	Суммаси, минг сўм	Улуши, %	2000 йилга нисбатан	2005 йилга нисбатан
1.	Меҳнат ҳақи тарзида олинган даромад	541,7	35,2	1932,6	34,2	2242,1	32,4	-2,8	-1,8
2.	Тадбиркорлик йўли билан олинган даромад	259,7	16,9	1727,1	30,6	2611,3	37,7	+20,8	+7,1
3.	Мулкни ишлатиш орқали олинган даромад	183,9	11,9	1297,9	23,0	1572,7	22,7	+10,8	-0,3
4.	Давлат томонидан оилаларга бериладиган ижтимоий тўловлар	373,2	24,2	209,0	3,7	385,3	5,6	-18,6	+1,9
5.	Ҳуқуқий ва jisмоний шахслар томонидан бериладиган хайриялар, совгалар ва мурувватлар	182,4	11,8	482,5	8,5	109,2	1,6	-10,2	-6,9
	Жами даромадлар	1540,9	100,0	5649,1	100,0	6920,1	100,0	0	0

Кузатилган оила хўжалигида 2000 йилда оила даромадининг асосий қисмини, яъни 35,2% ни меҳнат ҳақи тарзида олинган даромад ташкил қилган. Бу кўрсаткичнинг миқдори 2005 йилда 34,2% гача камайган бўлса, 2006 йилда 32,4% ни ташкил қилган. Келажакда ҳам бу кўрсаткичнинг улуши аста-секинлик билан камайиш тенденциясига эга бўлади. Чунки ойлик маош қанчалик ошиб боришидан қатъий назар, келажакда оила хўжаликлари даромадлари таркибида тадбиркорликни ривожлантириш ва мулкни ишлатиш йўли билан олинадиган даромадларнинг ҳиссаси ошиб боради. Чунки оила фаровонлигини таъминлашда асосий ролни шулардан олинган даромадлар ташкил қилади.

¹³ Манба: тадқиқ қилинган оила хўжалиги маълумотлари бўйича муаллифнинг ҳисоб-китоби.

Изоҳ: Ушбу келтирилган ҳар бир гуруҳга кирадиган кўрсаткичлар диссертацияда батафсил келтирилган.

Даромадлар таркибида давлат томонидан бериладиган ижтимоий тўловлар улуши кескин камайган. 2000 йилда 24,2% дан 2006 йилга келиб 5,6% гача қисқарган. Уларнинг улуши оила хўжалиги умумий даромадида аста-секинлик билан камайиб бормоқда. Бу жараён давлатнинг оилаларга берадиган трансфертларининг камайиши эвазига эмас, балки оила хўжалиklarининг бошқа даромадлари ошиб бориши эвазига амалга оширилади.

Тадбиркорлик йўли билан олинган даромаднинг улуши мамлакатимиз миқёсида ўрта ҳисобда 25% дан ошган бир пайтда, мазкур оилада унинг улуши 2000 йилда 16,9% ни ташкил қилган. Унинг миқдори 2005 йилда 30,6% га етган бўлса, 2006 йилга келиб 37,7% гача ошган. Агар жаҳон тажрибасидан келиб чиқадиган бўлса, келажакда Ўзбекистонда ҳам тадбиркорлик йўли билан олиннадиган даромаднинг улуши оила хўжалиги даромади таркибида аста-секинлик билан ўсиб боради.

Ўз анъаналаримиз ва қадриятларимизда инсонлар бир-бирига совға қилиш, мурувват кўрсатиш, ҳашар йўли билан бир-бирига бегараз ёрдам беришдек хайрли удумларимиз бор. Бу бўйича оила хўжалиги даромадининг улуши 2000 йилда 11,8% ни ташкил қилган. 2005 йилга келиб 8,5% га тушган. 2006 йилда унинг улуши яна тушиб кетган ва 1,6% ни ташкил қилган. Даромаднинг бу манбада ўзгаришлар содир бўлмаслиги ҳам мумкин. Чунки, бир йилда ҳашар йўли билан уй-жойларини таъмирлаб олса, иккинчи йилда, бундай хизмат бўлмаслиги ҳам мумкин ва ҳ.к.

Мулкни ишлатиш йўли билан олиннадиган даромаднинг миқдори ҳам доимий тарзда ошиб бормоқда. Унинг улуши 2000 йилда 11,9% ни ташкил қилган бўлса, 2005 йилда 23,0% гача кўтарилган. 2006 йилда эса мазкур кўрсаткичнинг миқдори 22,7% ни ташкил қилган. Келажакда бунинг улуши янада ошиб боради. Бу ҳам тадбиркорликнинг муҳим ўзига хос йўналиши бўлганлиги туфайли уни алоҳида ҳисобга олиб бориш лозим, деб ўйлаймиз.

Оила хўжаликлари даромадларининг табақаланиши алоҳида ўрганилди. Унда қишлоқ билан шаҳар ўртасидаги тафовут, оила аъзоларининг сони билан боғлиқ тафовут, оилада тадбиркорлик билан шуғулланганлар билан фақат ёлланма меҳнат эвазига оладиган даромадларига таянганлар ўртасидаги тафовутлар борлиги аниқ мисолларда кўрсатилиб берилди. Оила хўжаликларида фаровонликни ошириш учун ҳам, даромадларнинг тафовутларини камайтириш учун ҳам ҳар бир оилада тадбиркорликни ривожлантириш ва ортикча мулкни имкон қадар ишлатиш лозимлиги асосланди.

Ишда оила хўжалиги даромадлари динамикасини қиёслаш учун келтириш коэффициентини (Кк) қўллаш лозимлиги асосланди:

$$K_k = 1 + (\Delta I_x \% : 100) \quad (7)$$

Бунда $\Delta I_x \%$ – иш ҳақининг неча фоизга ошганлиги.

Ушбу коэффициент аниқ бўлгач, ўтган давр иш ҳақи миқдорини ($I_x \text{ ўд}$) шу коэффициентга (Кк) кўпайтириб ҳозирги давр билан таққосланадиган даромад миқдори (D_m) аниқланади:

$$D_m = I_x \text{ ўд} * K_k; \text{ ёки } D_m = I_x \text{ ўд} * \{1 + (\Delta I_x \% : 100)\}. \quad (8)$$

Бу иқтисодий иш ҳар бир оилادا даромадларнинг ҳақиқий миқдорини аниқлаш, оила ҳўжаликлари даромадларини қиёсланадиган ҳолатта келтириш имконини беради. Энг муҳими, оила ҳўжаликлари даромадларини ҳисоблашда инфляция даражаси ҳам инобатга олинади.

Оила ҳўжаликлари фаровонлигини оширишда рентабеллик кўрсаткичларининг аҳамияти қараб чиқилди. Уларни аниқлаш ва ўзгаришига таъсир этувчи омилларни ҳисоблаш йўллари ҳам илк бор ишлаб чиқилди ва уларни ечиш усуллари аниқ маълумотларни қўллаган ҳолда кўрсатиб берилди.

Оила ҳўжалиги харажатларида таркибий ўзгаришларга эришиш орқали фаровонликни ошириш йўлларини тадқиқ қилиш, оила ҳўжалиги харажатларининг таркибий тузилиши ва уни мукамаллаштириш йўлларини ўрганиш, оила ҳўжалигининг умумий харажатлари ва таркибий тузилишини оптималлаштириш орқали фаровонликни ошириш йўлларини ишлаб чиқиш, фаровонликни оширишнинг ташкилий-иқтисодий омиллари таркибига кирувчи бошқа омилларни ҳам қараб чиқиш бир қанча илмий-назарий хулосаларни қилиш ва амалий тавсияларни ишлаб чиқиш имкониятларини берди.

Иқтисодий адабиётларда оила ҳўжалиги харажатларида таркибий ўзгаришларга эришиш орқали фаровонликни ошириш йўллари деярли тадқиқ қилинмаган. Оила ҳўжалиги харажатларининг таркибий тузилиши ва уни мукамаллаштириш йўллари умуман ишлаб чиқилмаган, унинг умумий харажатлари ва харажатларнинг таркибий тузилишини оптималлаштириш орқали фаровонликни ошириш йўллари, оила ҳўжалиги даромадлари ва харажатларини мувофиқлаштириш унинг фаровонликни ошириш омили эканлиги ҳам жуда кам ёритилган. Аммо оила ҳўжалиги фаровонлигини фақат даромадларни кўпайтириш йўли билан эмас, балки харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлаш ва тежаш орқали ҳам эришиш мумкинлигини асослаш, бозор муносабатлари шароитида муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик масалалардан бири эканлиги кўрсатиб ўтилди.

Оила ҳўжалиги харажатларининг таркибий тузилиши унинг фаровонлигини белгиловчи асосий кўрсаткичлардан биридир. Шу туфайли унинг фаровонлик масаласи кўтарилганда, оила ҳўжалиги харажатлари таркибини албатта кўриб чиқиш, уни илмий-назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиш объектив зарурият эканлиги асосланди (2-жадвал).

Жадвал маълумотлари кўрсатмоқдаки, ҳозирги пайтда аҳоли пул даромадларининг асосий қисми маҳсулотларни уйда истеъмол қилиш учун сотиб олишга кетган истеъмол харажатларига сарф қилимоқда. 2000 йилда ана шундай харажатларга ҳам харажатларнинг 67,6% сарф қилинган бўлса, унинг улуши аста-секинлик билан пасайиш тенденциясига эгаллигини кўриш мумкин ва ушбу кўрсаткичнинг миқдори 2006 йилда 53,7%гача камайди. Истеъмол харажатларининг таркиби ҳам турлича. Уларнинг асосий қисми олдинлари нон ва нон маҳсулотларини харид қилишга сарф қилинган бўлса, эндиликда таркибий ўзгаришлар рўй бермоқда. Шу таҳлил қилинган даврда унинг улуши ҳам қисқариш тенденциясига эга бўлган. 2000 йилда Ушбу кўрсаткичнинг миқдори 26,6%ни ташкил қилган бўлса, 2006 йилга келиб 16,3%гача камайган. Аҳоли фаровонлигининг ошганлигидан битта далолат истеъмол харажатлари

Ўзбекистоннинг уй хўжаликларида истеъмол харажатлари (ИХ) ният
2000–2006 йилларда таркибий ўзгариши¹⁴ (уй хўжалиklarини танлаб кузатиш
натijasида олинган материаллар; жамга нисбатан фоиз ҳисобида)

№	ИХ турлари	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1.	ИХ – жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1.1.	Маҳсулотларни уйда истеъмол қилиш учун сотиб олишга кетган ИХ	67,6	61,0	60,5	57,5	58,1	54,5	53,7
	Булардан							
1.1.1.	Нон ва нон маҳсулотлари	26,6	21,8	20,8	16,6	18,0	17,8	16,3
1.1.2.	Картошка, сабзавотлар, полиз экинлари ва мевалар	9,1	9,8	8,9	9,0	7,7	8,3	9,4
1.1.3	Ўшт ва ўшт маҳсулотлари	12,1	11,2	12,2	12,6	13,3	12,0	12,5
1.1.4	Сут ва сут маҳсулот- лари ва тухум	4,1	3,5	3,8	3,9	4,0	3,7	3,6
1.1.5	Ўсимлик ёғи ва бошқа ёғлар	7,3	8,1	7,9	8,0	8,0	6,2	5,1
1.1.6.	Шакар ва бошқа қандо- лат маҳсулотлари	4,9	4,3	4,7	4,8	4,7	4,3	4,8
1.1.7.	Бошқа озик-овқат маҳсулотлари	3,5	2,3	2,2	2,6	2,4	2,2	2,0
1.2.	Уйдан ташқарида овқатланишга кетган харажатлар	1,6	3,6	3,2	4,1	3,6	3,2	3,2
1.3.	Алкоголли ичимлик- ларни сотиб олишга кетган ИХ	1,2	0,6	0,6	0,7	0,5	0,5	0,4
1.4.	Ноозик-овқатларни харид қилишга кетган ИХ	19,3	23,0	22,7	23,1	22,4	25,7	26,6
1.5.	Хизматлар учун тўлашга кетган харажатлар	10,3	11,8	13,0	14,6	15,4	16,1	16,1

¹⁴ Манба: Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане 2000. Статистический сборник. Т.: 2001.-52 бет., Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане 2004. Статистический сборник. Т.: 2005.-72 бет. 2005–2006 йил маълумотлари Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане 2006. Статистический сборник. Т.: 2007.-71 бет.

таркибида ноозик-овкатларини харид қилишга кетган истеъмол харажатларининг кўпайишидир. Ушбу харажатлар таркиби 2000 йилда 19,3%га тенг бўлган бўлса, 2006 йилда 26,6%гача ошди. Тадқиқ қилинган оилаларда ноозик-овкатларни харид қилишга ва хизматларга кетган харажатлар улуши кўпайиш тенденциясига эгаллиги (хизматларга кетган харажатлар улуши 2000 йилда 10,3%ни, 2006 йилда эса, 16,1%ни ташкил қилган), оилаларнинг даромадлари озик-овкат маҳсулотларини харид қилишдан ортиб ноозик-овкат ва турли хизматлардан фойдаланаётганликларидан ҳамда мамлакатимизда оилаларнинг моддий фаровонлигининг бирмунча ошиб бораётганлигидан далолат беради.

Тадқиқотлар кўрсатдики, ҳамон оила хўжалиги харажатларининг таркиби бўйича олимларимиз ҳам, амалиётчиларимиз ҳам бир тўхтамга келишмаган. Ушбу масалани назарий жиҳатдан таҳлил қилиб, оила хўжаликлари харажатларини бозор муносабатлари шароитидан келиб чиқиш лозим, деган хулосага келинди. Ишда бугунги кун талабидан келиб чиқиб оила хўжаликлари харажатларини бир қанча белгилари бўйича таснифлаш лозимлиги асосланди. Уларни иқтисодий мазмуни бўйича илк бор учта йирик гуруҳга бўлиш мумкинлиги илмий-назарий жиҳатдан асосланди:

- ишлаб чиқариш харажатлари, яъни оила хўжалигига даромад келтирувчи харажатлар;
- муомала харажатлари, бу ҳам даромад келтиради;
- истеъмол харажатлари, яъни даромад келтирмайдиган, қайтмайдиган харажатлар. Бу харажатлар иш кучини такрор ишлаб чиқаришга сарфланади, лекин жорий йилда бевосита даромад келтирмайдиган харажатлардир.

Оила хўжалиги харажатларини даромад келтириши ёки келтирмаслиги нуқтан назаридан икки гуруҳга бўлиш лозим деган хулосага келдик. Буларнинг биринчиси, оила хўжалигига даромад келтиришга мўлжалланган харажатлар ва иккинчиси, оила хўжалигига даромад келтирмайдиган харажатлардир. Имкон қадар харажатлардан ҳам оила фаровонлигини ошириш учун уни яхшигина даромад келтирадиган жараёнларга (тадбиркорлик, инвестиция каби) сарфлаш мақсадга мувофиқдир.

Назарий ва амалий тадқиқотлар кўрсатдики, агарда оила хўжалиги харажатлари таркибида озик-овкатларга сарфланган харажатлар 50 фонддан кўп бўлса, уларнинг даромади қанча ўсганлигидан қатъий назар, ушбу оиланинг фаровонлигини яхши деб баҳолаб бўлмайди. Чунки унинг даромадининг асосий қисми фақат озик-овкатлардан ортмаётганлигидан далолат беради. Оила хўжаликларида бундай таҳлилни харажатларнинг ҳар бир моддаси бўйича ҳам амалга ошириш лозим. Бунинг учун таҳлилни икки йўналишда олиб бориш лозимлиги асосланди: харажатларнинг умумий ҳажми бўйича; харажатларнинг таркибий тузилиши бўйича. Оила хўжаликлари харажатларининг умумий ҳажми бўйича таҳлил қилинганда унинг миқдоридидаги ўзгаришлар, ўсиш суръати ва уларнинг даромадга нисбатан улуши каби кўрсаткичлар ўрганилиши, оила хўжаликлари харажатларининг таркибий тузилиши таҳлил

килинганда эса харажатлар моддаларининг ва улар улушларининг ҳолати ҳамда ўзгариши тадқиқ қилинади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, оилалар сони қанча катта бўлиб боргани сайин битта оилга тўғри келадиган харажатлар ҳам ўсиб боради. Аммо ҳақиқий аҳволни билиш учун битта оила аъзосига тўғри келадиган ўртача харажатлар миқдорини ўрганишни тақозо қилади. Бу кўрсаткичнинг миқдори биз таҳлил қилаётган оила хўжаликларига мунтазам равишда камайиб борган. Масалан, 2006 йилда тадқиқ қилинган оилаларда 2 кишилиқ оилада бир кишига тўғри келадиган бир йиллик харажатларнинг миқдори 2420,7 миңг сўмни ташкил қилган бир пайтда, оила аъзоларининг сони 11 ва ундан кўп бўлган оилаларда ҳар бир оила аъзосига ўртача харажатлар миқдори 667,4 миңг сўмни ёки унга нисбатан атиги 27,5%ни ташкил қилганлигини кўрдик. Кам сонли оилаларда харажатларнинг кўп сонли оилаларга нисбатан юқорилиги кўп ҳолларда уларнинг кўп истеъмол қилганлигидан эмас, балки оиланинг умумий харажатларининг кам кишилар ўртасида тақсимланганлигида эканлиги асосланди.

Тадқиқотлар кўрсатдики, оила хўжаликлари умумий харажатларида оила аъзолари сонининг ортиши билан оила хўжаликларини озик-овқат маҳсулотларини сотиб олишга қаратилган харажатлар улуши ортиб борар экан. Агар оила аъзолари сони 2 киши бўлган оила хўжаликларига озик-овқат маҳсулотларига сарфланган харажатлар барча харажатларнинг 14,2% ни ташкил этган бўлса, оила аъзолари сони 11 киши ва ундан юқори бўлган оила хўжаликларига бу миқдор 78,4% ни ташкил қилган. Бундан яна бир қизиқ манзараки кузатиш мумкин. Хусусан, оила аъзоларининг сонининг ўсиб бориши билан жон бошига тўғри келадиган озик-овқат маҳсулотларига сарфланган харажатлари ҳам ўсиб бориш тенденциясига эга бўлган. Оилада одамлар сони қанча кўпайиб борса шунга мос равишда озик-овқатларга кетадиган харажатларнинг нафақат улуши, балки, миқдори ҳам ошиб борар экан. Бу миллий оилаларимизда одамлар сони қанча кўп бўлса, шунга мос равишда озик-овқатларни истеъмол қилишга кетадиган харажатлари ҳам кўп бўлишидан далолат бермоқда.

Ишда оила хўжалиги даромадлари ва харажатларини мувофиқлаштириш йўллари ва шу орқали фаровонликка эришиш мумкинлиги ҳамда унинг фойда олишига эришиши учун харажатлар билан даромадлар ўртасидаги ўзгариш тенденциялари, уларнинг бир бирига боғлиқлиги ҳам атрофлича тадқиқ қилинган. Булар асосида фаровонликни харажатларни тартибга солиш йўли билан ҳам ошириш мумкинлиги асосланган.

Кўриниб турибдики, оила хўжалиги фаровонлигини оширишга фақат-мулкни нишлатиш, тадбиркорликни йўлга қўйиш, даромадларни кўпайтириш кабилар билан эмас, балки харажатларни ҳам тартибга солиш йўллари билан ҳам эришиш мумкин эканлиги исботланди.

Ҳозирги пайтда оилаларнинг фаровонлигига баҳо бериш учун унинг кам таъминланганлик даражасини ҳам билишни тақозо қилади. Бу оилаларнинг камбағаллик чегарасини аниқлаб олиш заруратини туғдиради. Бунинг учун жаҳон амалиётида қўлланилиб келинаётган камбағаллик даражаси

кўрсаткичидан фойдаланиш мумкин. Буни ифодалаш ва унинг миқдорини ўлчаш учун камбағаллик чегарасининг ягона кўрсаткичидан фойдаланилади. Бу бир кишининг харид қобилияти паритети кунига 1 АҚШ долларидан кам бўлмаслиги керак. Агар ушбу кўрсаткичдан фойдаланилса ойда ҳўжаликларига камбағаллик даражасини яна: ўта муҳтож, муҳтож, ночор ва кам таъминланган оила ҳўжаликларига бўлиш мумкин. Камбағаллик чегараси оила эҳтиёжини минимал миқдорда қондириш ҳолати билан белгиланади. Буни аниқлаш учун оила бошлиғининг бир ойлик минимал харажати ҳисобланиб чиқилиши, қолганлари эса шунга табақаланган тарзда маълум коэффициентларда ифодаланиши кўрсатиб берилган.

Мамлакатимизда оила ҳўжаликлари фаровонлигини оширишда муҳим ташкилий-иқтисодий омиллардан бири деҳқон ҳўжаликлари, фермерчилик ва касаначиликни ривожлантириш эканлиги асосланди.

Деҳқон ҳўжаликлари кишлоқда бозор муносабатларига мос равишда бозорнинг ўзгаришига тез мослаша оладиган, эгилувчан, жуда кўп инвестиция талаб қилмайдиган ва эркин рақобат шароитида синиб кетавермайдиган кичик оилавий бизнесга асосланган хусусий тадбиркорликнинг асосий турларидан биридир. Ҳозирги пайтда уларнинг улуши ишлаб чиқарилаётган кишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларининг асосий қисмини ташкил қилмоқда. Масалан, 2006 йилда барча ишлаб чиқарилган тухумнинг 60,1%ни, гўштнинг 94,7%ни, сутнинг 97,0%ни деҳқон ҳўжаликларига ишлаб чиқарилган¹⁵. Бу тенденция келажакда ҳам сақланиб қолади. Шу туфайли деҳқон ҳўжаликларининг ривожланишига мамлакатимиз Президенти ва Ҳукумати катта эътибор бериб келмоқда. Унинг қонуний асослари яратилди ва мунтазам равишда такомиллаштирилмоқда.

Бирорта иқтисодий категориянинг мазмун-моҳиятини очиб бериш учун унинг таърифини аниқ белгилаб олиш лозимлиги, бу бевосита деҳқон ҳўжаликларига ҳам дахлдордир дейилган хулосага келинди. Булардан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон ҳўжаликлари тўғрисида»ги қонунда деҳқон ҳўжалигига берилган таърифни, такомиллаштириш лозимлиги асосланди ва унинг такомиллашган таърифи келтирилди. Бозор муносабатлари ва эркин иқтисодиёт талабларидан келиб чиқиб деҳқон ҳўжалигига қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ деб топдик. Деҳқон ҳўжалиги деганда, оилавий майда товар ҳўжалиги бўлиб, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгаллик қилиш учун оила бошлиғига бериладиган томорқа ер участкасида оила аъзоларининг шахсий меҳнати ва ёлланма меҳнат асосида, бозордаги талаб ва таклифнинг ўзгаришидан келиб чиқиб, кишлоқ ҳўжалиги маҳсулоти етиштирадиган ва реализация қиладиган ҳўжалик юритувчи субъект тушунилади. Ушбу таърифни инobatта олган ҳолда, қонунга тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш лозимлиги ҳам асосланди.

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилги статистик ахборотномаси. – Т.: Ўзбекистон Давлат статистика Қўмитаси, 2007. – 29 б.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, деҳқон хўжаликлари бир қанча афзалликларга эга. Булар мазкур хўжаликларда етиштириб реализация қилинган маҳсулотларнинг улуши, кишлоқ хўжалик қорхоналари ва фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган маҳсулотлар улушидан юқори эканлиги, кишлоқ хўжалигида давлат қорхоналарининг бутунлай барҳам топган бир пайтида мамлакатимизнинг асосий озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини деҳқон хўжаликлари таъминлаб турганлиги, асосий турдаги экин турларининг ҳосилдорлиги республикадаги ўртача кўрсаткичга нисбатан 1,3-1,5 марта юқорилиги, айрим деҳқон хўжаликларида 2-3 марта кўпроқ ҳосилдорликка эришилаётганлигидадир. Бундай ҳосилдорликнинг ортиб боришига деҳқон хўжаликлари эгаларининг мулкка, ерга ва етиштирган маҳсулотига эгаллик ҳисси ва ишончининг ошиб бориши ва шу асосда меҳнатга бўлган муносабатнинг тубдан ўзгарганлиги сабаб бўлмоқда. Пировардида деҳқон хўжаликлари қанча иқтисодий жиҳатдан кучли бўлса, уни ташкил қилган оила хўжаликлари шунча юқори фаровонликка эришиши кўрсатиб берилди.

Деҳқон хўжаликларида кишлоқ хўжалик экинларини етиштириш ҳажми республиканинг турли регионларида ер, сув, табиий иқлим шароитларидан келиб чиққан ҳолда бир-биридан анча фарқ қилиши кўрсатиб ўтилди. Аммо кишлоқларда етиштирилган кишлоқ хўжалик маҳсулотларини ҳес-нобуд қилмай сотиш масаласи муаммолигича қолмоқда. Буларни ҳал қилиш учун кишлоқларда шахсий тадбиркорлик асосида деҳқон хўжаликлари маҳсулотларини харид қиладиган ва уларга тегишли моддий-техника асосларини етказиб берадиган тайёрлов идораларини ташкил қилиш мақсадга мувофиқлиги тақлиф қилинди. Унга давлат томонидан чекланмаган миқдорда имтиёзли кредитларни бериш лозимлиги, бундай тадбирлардан нафакат тадбиркорлар, балки бутун жамият фойда кўриши мумкинлиги асосланди.

Кейинги йилларда оила хўжаликларининг деҳқон хўжаликларини ташкил қилишдан олаётган маҳсулотлари ва даромадларининг ортиб бораётганлигига қатор омилларнинг, хусусан, республикада деҳқон хўжаликларини ривожлантириш борасида олиб бораётган сиёсати; деҳқон хўжаликларида ерга эгаллик ҳиссининг уйғонганлиги; аҳолида тадбиркорлик ишлари билан шуғулланиш имкониятларининг пайдо бўлиб, уларнинг фаолиятини эркинлаштириш бўйича кўплаб таъсирчан тадбирларни қўлланилаётганлиги; деҳқон хўжаликларини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосларининг яратилганлиги; деҳқон хўжаликлари маҳсулотларини бозорларда сотиш учун имкониятларнинг кенг очиб берилганлиги каби ташкилий-иқтисодий омилларнинг таъсири кўрсатиб ўтилди.

Тадқиқотларда мамлакатимизда фермерчилик ҳаракатини ривожлантиришнинг оила хўжалиги фаровонлигига таъсири ҳам қараб чиқилди. Ушбу соҳани ривожлантириш ва самарадорлигини оширишнинг яна бир йўли сифатида етарли даражада моддий-техника базасига эга бўлган йирик фермер хўжаликларининг “Оталикка олиш” тамойилида иш кўриши мақсадга мувофиқлиги асосланди. Бунинг тегишли ҳуқуқий асосларини яратиш ҳам бугунги кунда муҳим муаммолардан бири эканлиги эътироф этилди. Оталик

қилган ва оталикка олинган фермер хўжалиқларида рентабеллик даражаси шу ҳудудда жойлашган фермер хўжалиқлари кўрсаткичларига нисбатан 8-10 фоиз юқорилиги аниқланди. Бундай фермер хўжалиқлари билан боғлиқ бўлган оилаларнинг ҳам моддий фаровонлиги ошадди, қишлоқда мулкдорлик ҳиссининг шаклланишида реал имкониятлар пайдо бўлади. Айдиқса, ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик билан иш кўриш кўникмаси ҳосил бўлади. Бундай жараён аста-секинлик билан ҳаётий заруриятдан келиб чиққан ҳолда, ўзаро фермерлар кооперациясини тузиш учун моддий замин яратиш имкониятини беради. Бундай тузилмалар ҳозирги фермерлар уюшмасига нисбатан анча афзаллиқларга эга бўлади, чунки, улар ҳамма шароитларини ҳисобга олган ҳолда ўз ихтиёрлари билан уюшадилар.

Фермер хўжалиқлари фаолиятини такомиллаштириш орқали оила хўжалиқлари фаровонлигини ошириш учун уларда иқтисодий ишларни йўлга қўйиш масаласи ҳам муҳим муаммолардан бири сифатида қаралди. Буни инобатга олиб фермерчилик ва дехқончиликка асосланган оила хўжалигида «Оила хўжалигида бухгалтерия ҳисоби»ни яратиш ва уни амалиётда қўллаш лозимлиги асосланди. Бунинг услубий асосини яратиш бухгалтерия ҳисоби ва аудит билан шуғулланувчи олимлар вазифасига киради. Мазкур тадбир фақат оила хўжалиқларининг мулки, даромади ва харажатларини ҳисобга олиш билан чекланиб қолмасдан, балки оилалар тўлайдиган солиқларнинг ҳам тўғри ҳисобланишини таъминлайди. Уларнинг бухгалтерия ҳисоби ҳар йил охирида солиқ идораларига топшириладиган оила хўжалигининг бутун даромадлари декларациясини тузиш билан яқунланади. Бундаги кўрсатилган маълумотларнинг аниқ ҳисоб-китобга таяниши жамият мулкининг реал қийматини аниқлаш имконини ҳам беради. Оила хўжалигида иқтисодий ишларни такомиллаштириш учун ҳали кўп назарий ва услубий муаммоларни ҳал қилиш, булардан бири оила хўжалиги фаолиятини таҳлил қилиш усулини жорий қилиш лозимлигидир. Бу масала ҳам ҳали ўз ечимини топиши лозим бўлган муаммолар сирасига киради.

Фермерликка асосланган оила хўжалиги фаолиятини ҳисобга олиш, баҳолаш ва таҳлил қилиш учун қуйидаги кўрсаткичларни тавсия қилдикди: оила хўжалиги даромадларининг умумий ҳажми; даромадларнинг алоҳида таркиби; харажатларнинг умумий ҳажми; харажатларнинг алоҳида таркиби; оила хўжалигининг умумий мулки; оила хўжалигининг соф даромади; оила хўжалиги тўлайдиган солиқлар объекти; солиқларнинг умумий суммаси ва алоҳида турларининг миқдори. Оила хўжалигида бухгалтерия ҳисоби ва иқтисодий таҳлилни жорий қилиш учун энг аввало, ушбу кўрсаткичларга таяниш, ҳар бир кўрсаткич бўйича ҳисоб олиб бориш, ҳисоботда уларнинг умумий суммасини ифода этиш ва ниҳоят, мазкур ҳисоботларга асосан, оила хўжалиги фаолиятини таҳлил қилиш методологияси ишлаб чиқилиши лозимлиги кўрсатиб ўтилди.

Касаначилик оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг яна бир ташкилий-иқтисодий омилларидандир. Бу фаолият мамлакат иқтисодиёти ва ижтимоий ҳаётига илк бор расман кириб келганлиги учун уларнинг мазмунини очиб бериш лозим деган ҳулосага келинди. Бизнинг фикримизча, касаначи

деганда, ўз уйида бировнинг буюртмасига биноан шартнома асосида бирорта махсулотни тайёрлаб берувчи 16 ёшдан, агарда касаначи билан корхона ўртасидаги муносабатлар моддий жавобгарлик билан боғлиқ бўлса 18 ёш ва ундан катта ёшдаги жисмоний шахс тушунилади. Касаначилик деганда эса, иш берувчининг буюртмасига асосан шартнома асосида махсулот ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатишни ўзининг уй хўжалигида ташкил қилиш билан боғлиқ фаолият тушунилади. Касаначилик касаначи билан иш берувчи ўртасидаги муносабатга асосланади. Иш берувчи деганда, касаначи билан тузилган меҳнат шартномасига мувофиқ касаначи учун ишлаб чиқариш буюрини белгилайдиган, уни асбоб-ускуналар, жиҳозлар, материаллар, бутловчи буюмлар, хом ашё ва бошқа ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлайдиган, бажарилган ишни қабул қилиб оладиган ва унга ҳақ тўлайдиган юридик шахс тушунилади.

Тадқиқотлар давомида касаначиликни ривожлантириш оила хўжаликларига қанча даромад келтириш мумкинлигини ҳисоблаш йўллари ишлаб чиқилди ва уни Каттақўрғон тумани мисолида амалга ошириш йўллари кўрсатиб берилди. Амалга оширилган ҳисоб-китоб маълумотлари кўрсатдики, биргина Каттақўрғон туманида касаначиликдан олинадиган оила хўжаликларининг умумий даромади 2006 йилнинг биринчи ярим йиллигида 10568,0 минг сўмга ошган. Бу ўзгариш иккита омил эвазига содир бўлган. Биринчидан, касаначилар сонининг шу даврда режага нисбатан 48 кишига ошганлиги туман оилаларига қўшимча 5006,4 минг сўм даромад келтирган (73427,2-68420,8=+5006,4 минг сўм). Иккинчидан, битта касаначига тўғри келадиган ўртача даромад режага нисбатан 7,9 минг сўмга кўп бўлганлиги туман оила хўжаликлари даромадини 5561,6 минг сўмга оширган (78988,8-73427,2=+5561,6 минг сўм). Шу омилларнинг умумий таъсири 10568,0 минг сўмни ташкил қилган (5006,4+5561,6=+10568,0 минг сўм). Тадқиқотлар кўрсатдики, касаначиликни ривожлантириш оила хўжаликларига катта даромад келтирадиган ва фаровонлигини оширадиган омиллардан бири экан. Биз ушбу масалани биргина туман мисолида кўриб чиқдик. Агарда у мамлакат миқёсида амалга оширилса оилаларимизнинг қанча даромад қилинганлигини ҳисоблаш кийин эмас.

Тадқиқотлар натижасида оила хўжаликлари тадбиркорлигига мос келадиган бугунги кунда амалдаги яқка тадбиркорликка нисбатан касаначиликнинг анча қулайликларга эга эканлиги асосланди ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари саккизта бандда аниқ кўрсатиб берилди. Шунингдек, касаначиликни ташкил қилган корхоналарга ва касаначилик билан шуғулланадиган аҳолига бир қанча имтиёзлар берилганлиги аниқланди ва уларнинг турлари ҳам бешта бандда ўз аксини топди.

Мамлакатимизда сервисни ривожлантиришнинг қонуний асоси яратилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2006 йил 17 апрелда “Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига ва 2007 йил 23 майда “Ўзбекистон Республикасида 2010 йилгача бўлган даврда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни

жадаллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорларига имзо чекдилар. Мазкур қарорларда қайд этилишича, 2010 йилга бориб хизматларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 49%га етказиш кўзда тутилган. Шундай ўсиш суръати мамлакатимизнинг барча ҳудудлари бўйича ҳам ишлаб чиқилган. Тадқиқотлар кўрсатдики, сервис соҳасининг ривожланиши оила хўжаликлари фаровонлигини ошириш билан бевосита боғлиқ.

3. ХУЛОСА

Бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омиллари ва сервисни ривожлантиришга доир муаммоларни тадқиқ қилиш жараёнида куйидаги хулосаларга келинди ва назарий тавсиялар ҳамда амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги фаровонлигини оширишда ташкилий-иқтисодий омиллар тизими ва сервисни ривожлантириш масалалари яхлит ҳолда тадқиқ қилинмаганлиги асосланди.

2. Оила хўжалиги мамлакат микроиқтисодиётининг таркибий қисми эканлиги, уларнинг аксарият қисми хизмат соҳаси билан боғлиқлиги ва уларнинг мулк, даромади ва харажатларининг турлари, уларни таснифланиш белгилари, таснифи, ҳар бирининг тавсифи ишлаб чиқиш ва уларни назарий жиҳатдан асослаш лозим, деган хулосага келинди.

3. Оила хўжалиги режали иқтисодиёт шароитида фақат истеъмол қилувчи субъект сифатида қаралган бўлса, мамлакатимиз мустақилликка эришгач унинг мазмуни тубдан ўзгарганлиги, ҳозир эса у ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи, иш бажарувчи, сотувчи каби иқтисодий жараёнларни амалга оширувчи субъектга айланаётганлиги назарий жиҳатдан асосланди ва амалий жиҳатдан кўрсатиб берилди.

4. “Оила хўжалиги”, “Уй хўжалиги”, “Хонадон хўжалиги”, “Оила хўжалиги тадбиркорлиги”, “Фаровонлик”, “Аҳолининг турмуш даражаси”, “Оила хўжалиги фаровонлиги”, “Оила хўжалиги даромадлари”, “Оила хўжалиги харажатлари” “Мулк”, “Мулккий муносабатлар”, “Мулкдор”, “Оила хўжалиги мулкдори”, “Мулк объекти”, “Мулк субъекти”, “Мулк шакллари”, “Хусусий мулк”, “Оила хўжалиги мулки” тушунчалари бўйича адабиётларда турли қарашлар ишда танқидий ўрганилди ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни назарий жиҳатдан асосланиб, такомиллашган таърифларини ишлаб чиқилди.

5. Оила хўжалиги фаровонлигини баҳоловчи кўрсаткичларнинг ишлаб чиқилмаганлиги, унинг бозор муносабатлари шароитида объектив зарурият эканлигидан келиб чиқиб, оила хўжалигини баҳолашда қўлланиладиган кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқилди ҳамда улардан фойдаланиш йўллари тавсия қилинди, уларни ифодалаш учун тегишли ахборотлар тизимини шакллантириш лозимлиги кўрсатиб ўтилди.

6. Бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги даромади ва фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омилларидан бири мулкни

ишлатишдан олинадиган даромад эканлиги асосланди ва уни амалга ошириш йўллари кўрсатиб берилди. Оила хўжалиги мулки ва фаровонлигини оширишнинг ички имкониятларини ахтариб топиш учун уларга таъсир этувчи омиллар аниқланди ва уларнинг таъсирини ҳисоблаш йўллари ишлаб чиқилди.

7. Оила хўжалиги микроиқтисодиётда хўжалик юритувчи субъектга айланганлиги туфайли, унинг фаровонлигини оширишда иқтисодий мустаҳкамлик, рақобатбардошлик ва самарадорлик каби кўрсаткичлардан фойдаланиш лозимлиги асосланди ва уларни амалга ошириш йўллари сервис билан шугулланувчи оила хўжаликлари мисолида кўрсатиб берилди.

8. Оила хўжалиги фаровонлигини оширишда даромадларнинг роли катталигини инобатга олиб, уларнинг иқтисодий мазмуни атрофлича тадқиқ қилинди ва такомиллашган тавсифи ишлаб чиқилди, даромадларнинг бешта йўналиши бўйича кўпайтириш йўллари кўрсатиб берилди. Оила хўжалиги даромадларининг табақаланиши қишлоқ билан шаҳар ўртасида, оила аъзоларининг сонига боғлиқ ҳолда, оилада тадбиркорликнинг жорий қилиниши каби ташкилий-иқтисодий омилларга боғликлиги аниқланди ва оила хўжалиги фаровонлигини ошириш учун ҳар бир оилада тадбиркорликни ривожлантириш ва ортқича мулкни ишлатиш йўллари тавсия қилинди.

9. Бозор муносабатлари шароитида, оила хўжалиги фаровонлигини фақат даромадларни кўпайтириш йўли билан эмас, балки харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлаш ва тежаш орқали эришини йўллари илмий-назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиш объектив зарурият эканлиги исботланди, харажатларининг таркибий тузилиши ва уни мукамаллаштириш орқали ҳам эришиш мумкинлиги асосланди.

10. Бозор муносабатлари талабидан келиб чиқиб, оила хўжалиги харажатларини тадқиқ қилиш, уларни иқтисодий мазмуни бўйича ишлаб чиқариш харажатлари, муомала харажатлари ва истеъмол харажатларига, уларни даромад келтириши ёки келтирмаслиги нуқтан назаридан оила хўжалигига даромад келтирадиган харажатларга ва даромад келтирмайдиган харажатларга бўлиш лозимлиги асосланди. Ушбу харажатларнинг ҳар бирига нималарни киритиш лозимлиги кўрсатиб берилди.

11. Оила хўжалиги фаровонлигини оширишда деҳқон хўжалиklarининг аҳамияти катталигидан келиб чиқилди ва илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ қилиниб, унинг такомиллашган таърифи ишлаб чиқилди ҳамда деҳқон хўжалиklarининг самарадорлигини ошириш оила фаровонлигини кўтаришнинг асосий йўналишларидан бири эканлиги асосланди. Шунингдек, мамлакатимизда фермерчиликни ривожлантириш оила хўжалиги фаровонлигини оширишда муҳим омил эканлиги асосланди, фермерчиликни такомиллаштиришда "Оталиққа олиш" тамойилида иш кўришнинг афзалликлари очиб берилди ва бу жараённинг объектив равишда фермерлар кооперациясининг шаклланиши учун асос бўлиши исботланди.

12. Ишда оила хўжаликлари даромадларининг табақаланиши, ушбу жараёнга таъсир этувчи омилларни аниқлаш, аҳолининг кам таъминланганлик даражасини ифодаловчи кўрсаткичларни баҳолаш, таҳлил қилиш ва уни

камайтириш ҳамда оила ҳўжаликларида иқтисодий ишларни такомиллаштириш орқали уларнинг фаровонлигини ошириш йўллари ишлаб чиқилди.

Бозор муносабатлари шароитида оила ҳўжалиги фаровонлигини ошириш бевосита оила аъзоларининг фаоллигига, тадбиркорлик кўникмаларининг шаклланишига, мулкни ишлатиш қобилиятига, харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлай олишига, касаначилик ва бошқа даромад келтирувчи фаолиятлар билан шуғулланиш қобилиятига боғлиқлиги асосланди.

Мамлакатимиз оила ҳўжаликларининг ҳар бирида камида биттадан тадбиркор чиқса яна бир қанча янги иш ўринлари очилиши, оила ҳўжаликлари фаровонлигининг ошишига тез фурсатда эришилиши ва бу жараёнларнинг амалга оширилиши мамлакатимиз оила ҳўжаликларини ва уларнинг аъзоларини боқимандаликдан, давлатни эса муруват кўрсатувчи шахс бўлиб қолишидан қутилиши асосланди.

4. ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИЛМЙ ИШЛАР РЎЙХАТИ

Монография ва илмий журналлардаги мақолалар

1. Шодиева Г.М. Оила ҳўжалиги фаровонлигини ошириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. - Монография. - Тошкент: Фан, 2006.- 243 б.
2. Шодиева Г.М. Оила мулкни кўпайтириш йўллари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2000.- №2. - Б. 16-21.
3. Шодиева Г.М. Эркинлаштириш шароитида оила ҳўжалиги даромади // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2000.- №5. - Б.32-35.
4. Шодиева Г.М. Ташаббускорлик ва интилувчанлик омили // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2000.- №7. - Б. 6.
5. Собирова З., Шодиева Г. Хўжалик юретишнинг янги шакллари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2001.- №1/2. - Б. 42-43.
6. Собирова З., Шодиева Г. Оилавий ҳўжалик шакллари: ривожланиш истикболлари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2001.- №4/5. - Б. 36-37.
7. Шодиева Г.М. Оила ҳўжалиги даромадлари кўпайишига эришиш // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2001.- №12. - Б. 30-31.
8. Собирова З., Шодиева Г. Қишлоқ ҳўжалигида янги иш жойларини ташкил қилиш муаммолари // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2002.- №3. - Б. 80-83.
9. Собирова З., Шодиева Г. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида деҳқон ҳўжаликлари фаолияти ва истикболлари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2002. - №4. - Б. 20-21.
10. Собирова З., Шодиева Г. Перераспределение трудовых ресурсов АПК Узбекистана // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2002.- №5. - Б. 91-93.
11. Шодиева Г.М. Оила ҳўжалиги фаолиятини тадқиқ қилиш // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2002.- №7-8. - Б. 26-27.
12. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Тадбиркор, тадбиркорлик ва уларнинг қонуний асослари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2002.- №12. - Б. 44-46.

13. Пардаев М.К., Шодиева Г.М., Исроилов Ж.И. Тадбиркорлик фаолияти эркинликлари ва кафолатлари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2003.- №1-2. - Б. 35-37.
14. Шодиева Г.М. Оила даромадини инфляция шароитида баҳолаш // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2003.- №3. - Б.34-35.
15. Шодиева Г.М. Оилавий тадбиркорлик ва уни ривожлантириш омиллари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2003.- №10. - Б. 12-13.
16. Шодиева Г.М. Фермерчиликка асосланган уй хўжалиги муаммолари // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2004.- №5,6. - Б. 55.
17. Шодиева Г.М. Бозор иқтисодиёти шароитида оила хўжалигининг тадбиркорлик фаолияти // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2004.- №5. - Б. 64-66.
18. Шодиева Г.М. Касб-хунар таълимини ривожлантиришнинг иқтисодий асослари // Касб-хунар таълими. - Тошкент, 2004. - №3. - Б. 8-9.
19. Шодиева Г.М., Росулов С. Дуал касбий таълим тизими // Касб-хунар таълими. - Тошкент, 2004. - №5. - Б.4,5.
20. Шодиева Г.М. Тадбиркорлик фойда ва уни аниқлаш // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. - Тошкент, 2004.- №7-8. - Б. 14-15.
21. Шодиева Г.М. Фирма харажатлари тахлили // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2005.- №3. - Б. 33-34.
22. Шодиева Г.М. Меҳнат бозорини бошқариш тизимида маркетинг // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2005.- №10. - Б. 64-66.
23. Шодиева Г.М. Касаначилик - оилавий тадбиркорликни ривожлантиришда янгича йўналиш // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2006.- №3. - Б. 51-55.
24. Шодиева Г.М. Семейные хозяйства в селах Республики Узбекистан и их кредитования // Вопросы экономических наук. - Москва, 2006.- №6.- С.238-240.
25. Шодиева Г.М. Социально-экономическое содержание семейного хозяйства Республики Узбекистан как субъект микроэкономики в условиях либерализации экономики // Вопросы экономических наук. - Москва, 2006. - №6.- С. 241-243.
26. Шодиева Г.М. Оила хўжалиги харажатлари ва унинг фаровонлигини ошириш омиллари // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2006.- №6. - Б. 58-60.
27. Шодиева Г.М. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик - оила хўжалиги фаровонлигини ошириш омиллари // Бозор, пул ва кредит. - Тошкент, 2007.- №3. - Б. 56-57.

Илмий тўпламларда чоп қилинган мақолалар ва илмий-амалий конференция тезислари

28. Муродов С.Ф., Шодиева Г.М. Меҳнат салоҳияти самарадорлиги ва уни аниқлаш мезони // “Бозор муносабатлари шароитида бухгалтерия ҳисоби ва молия-кредит тизимини такомиллаштириш муаммолари”: Республика илмий-амалий конференция материаллари. - Фарғона, 1999.- Б. 120-125.
29. Шодиева Г.М. Иқтисодий эркинлик шароитида оила даромади табақаланишининг тахлили // “Иқтисодий барқарорликнинг назарий ва

- методологик муаммолари”. Республика илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 1999 йил 19-21 май. Самарқанд, 1999. – Б. 145-149.
30. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Бозор муносабатлари шароитида оила хўжалигининг иқтисодийети // «Ўзбек оиласининг иқтисодий ва ижтимоий психологик муаммолари». Республика илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2000 йил 24-55 май. - Тошкент, 2000. – Б. 66-68.
  31. Шодиева Г.М. Иқтисодийетни эркинлаштириш шароитида оиланинг хўжалик юритувчи субъектга айланиши // «Ўзбек оиласининг иқтисодий ва ижтимоий психологик муаммолари». Республика илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2000 йил 24-55 май. - Тошкент, 2000. – Б. 76-77.
  32. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Кичик (оила) бизнесининг назарий ва методологик муаммолари // «Кичик ва ўрта бизнесда менежмент муаммолари». Республика илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2000 йил 6-7 июн. - Тошкент, 2000. – Б. 42-45.
  33. Шодиева Г.М. Оила бизнеси - кичик бизнесни бошқариш // «Кичик ва ўрта бизнесда менежмент муаммолари». Республика илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2000 йил 6-7 июн. - Тошкент, 2000. – Б.72-73.
  34. Шодиева Г.М. Оила хўжалиги эҳтиёжи ва ундаги бандлик муаммоси // «Мехнат, таълим, тарбия - баркамол авлод асоси». Республика илмий-амалий конференция материаллари. - Самарқанд, 2000.- Б.73-74.
  35. Шодиева Г.М. Оила хўжалигида оила тадбиркорлиги // «Мехнат, таълим, тарбия - баркамол авлод асоси». Республика илмий-амалий конференция материаллари. - Самарқанд, 2000.- Б.75-77.
  36. Шодиева Г.М. Управление семейным, малым бизнесом // ”Региональные проблемы развития предпринимательства”. Тезисы докладов научно-практической конференции. Гомель, 16-17 ноября 2000 г.- Гомель – 2000. – С. 154-155.
  37. Шодиева Г.М. Микроиқтисодийетда оила хўжалиги фаолиятини таҳлил қилиш муаммолари // “Иқтисодий ижтимоий эркинлаштиришнинг бозор механизмлари”. Республика илмий-амалий конференция материаллари. - 2000 й. 23-25 феврал. Самарқанд, 2000. – Б. 80-85.
  38. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Кичик ва ўрта бизнеснинг иқтисодийетда тутган ўрни // «Кичик ва ўрта бизнесда менежмент муаммолари». Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2003 й. 23-24 декабр. – Самарқанд, - 2003. – Б. 189-190.
  39. Шодиева Г.М., Кўчаров Ж. Оилавий тадбиркорликнинг ривожланиш омиллари // «Кичик ва ўрта бизнесда менежмент муаммолари». Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2003 й. 23-24 декабр. – Самарқанд, - 2003. – Б. 329-332.
  40. Шодиева Г.М., Облокулов И. Оила бизнеси ва ишсизлик муаммолари // «Кичик ва ўрта бизнесда менежмент муаммолари». Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2003 й. 23-24 декабр. – Самарқанд, - 2003. – Б. 332-334.
  41. Шодиева Г.М. Кичик бизнес ва аҳолининг турмуш даражаси // «Кичик ва ўрта бизнесда менежмент муаммолари». Халқаро илмий-амалий

конференция маъруза тезислари. 2003 й. 23-24 декабр. – Самарқанд, - 2003. – Б. 334-335.

42. Шодиева Г.М. Дехқон хўжалиги мулки ва даромадини кўпайтириш йўллари // «Иқтисодий эркинлаштириш ва аграр ислохотларни чуқурлаштириш шароитида дехқон хўжалиklarини ривожлантириш муаммолари». Республика илмий-амалий конференция материаллари. 2003 йил 23-24 май. Тошкент, 2003.- Б. 126-128.
43. Шодиева Г.М. Оилавий тадбиркорлик ва ишсизлик муаммолари // «Кичик бизнеснинг катта муаммолари». Республика илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари. Самарқанд, 2004. - Б. 27-29.
44. Шодиева Г.М. Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш шарт-шароитларини яратилиши // «Кичик бизнеснинг катта муаммолари». Республика илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари. Самарқанд, 2004.- Б. 35-36.
45. Шодиева Г.М. Оила хўжалигида тадбиркорликни ривожлантириш // «Кичик бизнеснинг катта муаммолари». Республика илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари. Самарқанд, 2004.- Б. 89-90.
46. Шодиева Г.М. Сервис билан шуғулланувчи оила хўжалигида фойдалилик нуктаси ва иқтисодий мустақамликни аниқлаш ва таҳлил қилиш йўллари // “Бизнесни ривожлантиришда менежмент муаммолари”. Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. Самарқанд, 2006.- Б. 519-520.
47. Шодиева Г.М. Оила хўжалиги рақобатбардошлигини ва иқтисодий самарадорлигини аниқлаш ва таҳлил қилиш усуллари // “Бизнесни ривожлантиришда менежмент муаммолари”. Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. Самарқанд, 2006.- Б. 520-522.
48. Шодиева Г.М. Оила даромадлари ва харажатларга оид маълумотларни тўплаш бўйича тавсиялар // “Бизнесни ривожлантиришда менежмент муаммолари”. Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2006. Самарқанд, 2006. - Б. 523-524.
49. Шодиева Г.М. Оила хўжалиги харажатлари таркибининг таҳлили // “Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ва молиянинг долзарб муаммолари». Илмий-амалий конференция материаллари. Самарқанд, 2006 йил 20-21 октябр. – Самарқанд, 2006. - Б. 274-276.
50. Шодиева Г.М. Оила хўжалиklarида озиқ-овқат маҳсулотларига кетган харажатлар хиссаси // “Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ва молиянинг долзарб муаммолари». Илмий-амалий конференция материаллари. 2006 йил 20-21 октябр. – Самарқанд, 2006. – Б. 276-278.
51. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Аёлларнинг бандлигини ошириш муаммолари. // «Ёшларнинг ўқиши ва бандлиги муаммолари». Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2006 й. 19-20 декабр. – Самарқанд, 2006. – Б. 312-314.
52. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Аҳоли бандлиги ва ишсизлик даражаси, уларни аниқлаш йўллари // «Ёшларнинг ўқиши ва бандлиги муаммолари». Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2006 й. 19-20 декабр. – Самарқанд, 2006. – Б. 314-316.

53. Шодиева Г.М., Пардаев М.Қ. Теоретические и методологические проблемы семейного бизнеса // «Ёшларнинг ўқиши ва бандлиги муаммолари». Халқаро илмий-амалий конференция маъруза тезислари. 2006 й. 19-20 декабр. – Самарқанд, 2006. – Б. 476-477.
54. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Сервис ва хизмат оила хўжалиги тадбиркорлигининг асосидир // «Халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш, сервис ва туризм корхоналари иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўллари». Республика илмий-амалий конференция материаллари. 2006 й. 21-23 декабр.- Самарқанд, 2006. – Б. 142-145.
55. Шодиева Г.М. Сервис билан шугулланувчи оила хўжалиги тадбиркорлигининг иқтисодий кўрсаткичларини баҳолаш усуллари // «Халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш, сервис ва туризм корхоналари иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўллари». Республика илмий-амалий конференция материаллари. 2006 й. 21-23 декабр.- Самарқанд, 2006. – Б. 236-243.
56. Собирова Х., Шодиева Г.М. Қишлоқда тадбиркорликни ривожлантиришда микрокредит хизматини жорий этишнинг услубий асослари // «Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришда статистика ва иқтисодий таҳлилнинг роли» Илмий-амалий конференция материаллари. 2007 й. 19-20 июн.- Самарқанд, 2007. – Б. 87-91.

Ўқув ва услубий қўлланмалар

57. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Лойиҳа таҳлилида оила мулки. – Самарқанд, СамКИ, 1999.- 40 б.
58. Пардаев М.Қ., Қурбонов З.Н., Шодиева Г.М. Лойиҳа таҳлилида оила даромадини инфляция шароитида баҳолаш ва таҳлил қилиш усуллари. – Самарқанд, СамКИ, 1999.- 21 б.
59. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Оиланинг пул маблағларини дисконтлаштириш. – Самарқанд, СамКИ, 2000.- Б. 16-18.
60. Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Оила хўжалиги иқтисодиёти ва тадбиркорлиги. Маъруза матни. Самарқанд, СамКИ, 2001. – 153 б.
61. Шодиева Г.М., Қудратов Ф.Х., Пардаев М.Қ. Касаначилик – аҳолининг бандлиги ва фаровонлигини ошириш омилли. Рисола. – Тошкент: “Fan va texnologiya”, 2007.- 32 б.
62. Шодиева Г.М. Оила хўжалиги фаровонлигини – кичик ва хусусий тадбиркорлик ривожига боғлиқ. - Рисола. - Тошкент. “Fan va texnologiya”, 2007.- 20 б.
63. Шодиева Г.М., Пардаев М.Қ. Оила хўжалиги фаровонлигини – тадбиркорлик ривожини ва янги иш ўринларини ташкил қилишга боғлиқ. - Рисола. - Тошкент. “Fan va texnologiya”, 2007. – 48 б.

Иктисод фанлари доктори илмий даражасига талабгор Шодиева Гулнора Мардиевнанинг 08.00.05. – “Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиёти” иқтисослиги бўйича “Оила хўжалиги фаровонлигини оширишда ташкилий-иқтисодий омилларни ва сервисни ривожлантириш муаммолари” мавзусидаги диссертацияси

РЕЗЮМЕ СИ

Таянч (энг муҳим) сўзлар: оила хўжалиги, уй хўжалиги, хонадон хўжалиги, оила хўжалиги тадбиркорлиги, фаровонлик, аҳолининг турмуш даражаси, оила хўжалиги фаровонлиги, оила хўжалиги даромадлари, оила хўжалиги харажатлари, мулк, мулккий муносабатлар, мулкдор, оила хўжалиги мулкдори, мулк объекти, мулк субъекти, мулк шакллари, хусусий мулк, оила хўжалиги мулки, омиллар, ташкилий-иқтисодий омиллар, деҳқон хўжалиги, фермер хўжалиги, касаначи, касаначилик, иш берувчи.

Тадқиқот объектлари: мамлакатимизда жойлашган оила хўжаликлари, оилавий хусусий мулкка асосланган хизмат соҳаси билан шуғулланадиган тадбиркорлар, деҳқон ва фермер хўжаликлари, касаначи каби оилага даромад келтирадиган шахслари бор оилалар ҳисобланади.

Тадқиқотнинг мақсади оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омилларини ва сервисни ривожлантиришнинг назарий ва методологик муаммоларини тадқиқ қилиш жараёнида унинг микроиқтисодиёт субъекти эканлигидан келиб чиқиб, иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналишларини бажаришга қаратилган, оила хўжалиги мулки ва даромадини кўпайтириш йўллари асослашдан ҳамда унинг барқарор ўсишини таъминлаш усуллари ишлаб чиқишдан иборатдир.

Тадқиқот методлари: статистика ва иқтисодий таҳлилнинг қиёслаш, гуруҳлаш, занжирли алмаштириш, индекс, қайта ҳисоблаш, танлаб кузатиш каби усуллари ҳамда индукция ва дедукция, сабаб ва оқибат, анализ ва синтез, тизимли ёндашув, илмий абстракция, мантикий ёндашув каби услублари.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: оила хўжалиги микроиқтисодиётнинг таркибий қисмига айланганлиги, уларнинг мулки, даромади ва харажатларининг турлари, уларни таснифланиш белгилари, таснифи, ҳар бирининг тавсифи ишлаб чиқилганлиги ва уларнинг асосланганлиги; оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий омилларининг бир тизимга келтирилганлиги ва бунда сервисни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларининг очиб берилганлиги; оила хўжалиги фаровонлиги билан боғлиқ тушунчаларнинг такомиллашган таърифларининг ишлаб чиқилганлиги; оила хўжалиги эндиликда фақат истеъмол қилувчи субъект эмас, балки ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи, иш бажарувчи, сотувчи каби иқтисодий жараёнларни амалга оширувчи субъект эканлигининг асосланганлиги; оила хўжалиги фаровонлигини баҳолашда кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш ва тегишли ахборотларни шакллантириш йўллари кўрсатиб берилганлиги; оила хўжалигида даромадларнинг динамикасини қиёслаш учун келтириш коэффициентидан фойдаланиш усулининг тавсия этилганлиги; оила хўжаликларида оила аъзолари сонининг ортиши билан

онланинг умумий харажатлари таркибида озик-овқат маҳсулотларини сотиб олишга қаратилган харажатларнинг улуши ортиб бориш тенденциясига эгаллиги; оила хўжалиги мулкани даромад келтирувчи ва даромад келтирмайган мулкларга бўлиш лозимлиги; оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг асосий йўналишларидан бири мулкни ишлатишдан олинадиган даромад эканлиги ва уни амалга оширишнинг ички имкониятларини ахтариб топиш учун уларга таъсир этувчи омилларни ҳисоблаш йўллари ишлаб чиқилганлиги; оила хўжалигининг иқтисодий мустаҳкамлиги, рақобатбардошлиги ва самарадорлигини ошириш йўллари сервис билан шуғулланувчи оила хўжаликлари мисолида кўрсатиб берилганлиги; оила хўжалиги фаровонлигини оширишда даромадларнинг такомиллашган тавсифи ишлаб чиқилганлиги ва уларнинг беш гуруҳга бўлиниши; оила хўжалиги даромадларининг табақаланиши кишлоқ билан шаҳар ўртасида, оила аъзоларининг сонига боғлиқ ҳолда, оилада тадбиркорликнинг жорий қилиниши каби омилларга боғлиқлиги; оила хўжалиги фаровонлигини оширишда рентабеллик кўрсаткичларидан фойдаланиш, харажатларни мақсадга мувофиқ сарфлаш ва тежаш орқали эришиш йўлларининг асосланганлиги; оила хўжалиги харажатларини иқтисодий мазмуни бўйича ишлаб чиқариш харажатлари, муомала харажатлари ва истеъмол харажатларига, уларни даромад келтириши ёки келтирмаслиги нуктан назардан даромад келтирадиган ва даромад келтирмайдиган харажатларга бўлиш лозимлиги; оила хўжалиги фаровонлигини оширишда деҳқон хўжаликлари, фермерчилик ва касаначиликни ривожлантиришнинг афзалликлари очиб берилганлиги; аҳолининг кам таъминланганлик даражасини ифодаловчи кўрсаткичларни баҳолаш ва таҳлил қилишнинг асосланганлиги каби ташкилий-иқтисодий омиларни такомиллаштириш йўлларининг ишлаб чиқилганлиги.

Амалий аҳамияти: ишлаб чиқарилган тавсияларнинг қўлланилиши оила хўжалиқлари фаровонлигини оширишга ишсизликни камайтириш, янги иш ўринларини яратиш, оилавий тадбиркорларни тайёрлаш, эркин рақобат шароитида фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантириш орқали эришилади.

Тадбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: хулосалар ва тавсиялар ЎЗР Олий Мажлиси Сенатининг «Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари кўмитаси»га (2006 йил 20 декабрдаги Далолатнома), ЎЗР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, ўрта махсус касб-ҳунар таълими Маркази тизмига кирувчи ўқув юртларига (2006 йил 26 майдаги Далолатнома), Республика «Оила» Илмий-амалий маркази фаолиятига (2006 йил 20 сентябрдаги Далолатнома), Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтида ўқув жараёнига жорий қилиш учун (2006 йил 10 октябрдаги Далолатнома), вилоятнинг айрим маҳаллаларига қабул қилинган.

Қўллаш фойдаланиш соҳаси: мамлакат миқёсида оила хўжаликлари фаровонлигини оширишда.

РЕЗЮМЕ

диссертации Шодиевой Гулноры Мардиевны на тему: «Проблемы развития организационно-экономических факторов и сервиса при повышении благосостояния семейного хозяйства» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05. — «Экономика отраслей сферы обслуживания»

Ключевые слова: семейное хозяйство, домашнее хозяйство, квартирное хозяйство, препринимательство семейного хозяйства, благосостояние, уровень жизни населения, благосостояние семейного хозяйства, доходы семейного хозяйства, расходы семейного хозяйства, собственность, отношение собственности, собственник, собственник семейного хозяйства, объект собственности, субъект собственности, формы собственности, частная собственность, собственность семейного хозяйства.

Объектами исследования являются семейные хозяйства, занимающиеся услугами предприниматели, дехканские и фермерские хозяйства, надомники, приносящие доход в семейный бюджет и другие субъекты, основанные на семейной частной собственности, расположенные в стране.

Целью исследования: является процесс изучения развития организационно-экономических факторов и сервиса, разработка научно-практически-обоснованных предложений и рекомендаций по совершенствованию основных направлений организации и устойчивого развития семейных хозяйств, повышение благосостояния и уровня жизни каждой семьи за счет предпринимательского и других доходов, в условиях выполнения приоритетных направлений экономических реформ страны.

Методы исследования: при обработке практических материалов применялись методы экономического анализа и статистики, при изучении вопросов благосостояния семейного хозяйства были использованы системный подход и методы познания, как индукция и дедукция, анализ и синтез, причины и последствия и многие др.

Полученные результаты и их новизна: разработаны и обоснованы научные основы, объективная необходимость и основные принципы организации и развития семейных хозяйств; разработан критерий и система показателей, характеризующих благосостояние семейного хозяйства; обоснованы предложения по укреплению показателей конкурентоспособности, экономической прочности и повышения эффективности семейных хозяйств, занимающихся сервисной деятельностью; обоснованы пути повышения благосостояния семейных хозяйств путём оптимизации и экономического подхода при планировании расходов и доходов семьи; разработаны предложения по дальнейшему совершенствованию экономического механизма государственной поддержки деятельности семейных хозяйств; разработаны и обоснованы классификация доходов семейного хозяйства, которая разделена на пять групп; разработана единая система организационно-экономических факторов, повышающих благосостояние семейного хозяйства, где раскрыты особенности развития сервиса; разработаны более совершенствованные

определения, связанные с благосостоянием семейного хозяйства; рекомендовано применение коэффициента приведения в сопоставлении динамики доходов; обосновано деление собственности семейного хозяйства на две группы, как собственности, приносящей доход и неносящей доход; разработаны методики определения факторов, влияющих на изменения благосостояния семейного хозяйства; определены причины дифференциации доходов семейного хозяйства между городом и сельской местностью, в зависимости от количества членов семьи, от внедрения предпринимательства в семью; обоснована оптимизация и экономное использование расходов семьи в повышении благосостояния семейного хозяйства; обоснованы деление расходов семьи по экономическому содержанию на издержки производства, издержки обращения и издержки потребления, в зависимости от доходности необходимо разделять на расходы, приносящие доход и расходы, не приносящие доход; раскрыты преимущества развития дехканского и фермерского хозяйств, надомничества в повышении благосостояния семейного хозяйства.

Практическая значимость: заключается в том, что подготовленные в процессе исследования, научно-практически обоснованные рекомендации по дальнейшему развитию семейных хозяйств в республике могут быть использованы директивными органами при подготовке программ социально-экономического развития республики. Практическое внедрение, разработанные рекомендации позволят повысить благосостояние семейного хозяйства, путём повышения уровня дохода в них, создание новых рабочих мест, расширение сервисных услуг, надомного труда и предпринимательской деятельности.

Степень внедрения и экономическая эффективность: разработанные нами рекомендации сданы для внедрения при разработке законодательных актов в Сенат Олий Мажлиса РУз (Акт от 20 декабря 2006 г.), в Министерство Высшего среднего специального образования и в системе учебных заведений Центра средне-специального профессионального образования (Акт от 16 мая 2006 г.), в деятельности научно-практического Центра «Оила» (Акт от 20 сентября 2006 г.), в учебном процессе Самаркандского института экономики и сервиса (Акт от 10 октября 2006 г.), а также в отдельных махаллах области.

Область применения: при повышении благосостояния семейного хозяйства страны.

RESUME

Thesis of Shodieva Gulnora Mardieva on the scientific degree competition of the doctor of sciences in "economics" specialty 08.00.05. – "Economics of the branch of service sphere" subject: "The Problems of developing of organizational economics factors and services on improving the family welfare"

Key words: family economy, housekeeping, apartment economy, enterprise of family economy, welfare, level of living standard of population, welfare of family economy, income of family economy, expenses of family economy, property, attitude (relation) to property, owner, owner of family economy, "object of property, subject of property, the forms of property, private property, property of family economy.

Subjects of the inquiry: Is the family economy of the country, monographical research was carried out in family, dehkans and farms economies located in Samarkand region, entrepreneurs formed on family property, occupying with services, handicrafts and other families having entrepreneurs.

Aim of the inquiry: She purpose of research learning the process of it is to elaborate the scientific – theoretical and practical recommendation and suggestions on improving the main direction of organization and stable development of family economies, rising the welfare and living standard of each family due to the entrepreneurships and other income in the condition of carrying out of the important direction towards to economical reforms of country.

Method of inquiry: by processing the practical materials applied the method of economic analysis and statistics, by learning the matters of welfare of family economy are applied the system approaches and methods of knowledge, as inductio and deductio, analysis and synthesis, reason and consequence and many others.

The results achieved and their novelty: elaborated and based the scientific basis, objective necessity and main principles of organization and development of family economy; elaborated criterion and system of significance, characterizing the welfare of family economy; are formed suggestions on strengthening the significance of competitiveness, economies stability and improving the effectiveness of family economy occupying with service activities; elaborated the factors of improving the welfare of family economy by the optimization and thrifty method of planning the expenses and income of family; elaborated suggestions to further improving the economical mechanism of state support to family economy by creating mini-bank, grace period of credit and insurance; elaborated and formed the classification of family income which divides into five groups; elaborated the uniform system of organizational – economical factors of improving the welfare of family economy, where is revealed the peculiarities of developing of services; elaborated more project definition connected with the welfare of family economy; recommended to use competitiveness in the rising income; formed the division of family property into two groups, as property bringing the income and unbringing it; elaborated the methods of definition the factors, influent on the changes of family welfare; defined the causes of differentiation of income of family economy between town and village, depending on the quantity of members of family; foundation the optimization and thrifty using of

family expenses to improve the welfare of family economy; formed the definition of family expenses according to economic matters of manufacturing costs, distribution costs and consumption costs, due to the income it is necessary to divide the expenses into bringing income and unbringing it; elaborated more significant definition of dehqan's and farm's economy, handicrafts to improve the welfare of family economy.

Practical value: consists in, that the scientific-practical recommendation to further developing family economy in the republic can be used by directive branches during the making program of social-economic development of national economy of the country.

Introduction of recommendation elaborated on practice will permit to rise the welfare of family economy due to the improving income level, opening new working places, increasing services, handicrafts and entrepreneur activities.

Degree of embed and economic effectivity: elaborated recommendation is introduced to Senate of Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan (act, 20 December 2006); Ministry of Higher and Secondary Special Education and to the educational establishments of center PO (act, 16 May 2006), to the scientific-practice Centre "Oila" (act, 20 September 2006), to the educational process of SamIES (act 10 October 2006)

Sphere of usage: due to the rising the welfare of family economy of the country.

Тадқиқотчи:

**Босишга 07.06.2008 йилда рухсат этилди.
Қоғоз бичими 60x84 1/16. Буюртма №331. Адади 100 нусха**

---

*Самарқанд давлат университети босмахонасида чоп этилди.
140104, Самарқанд ш., Университет хиёбони, 15.*